

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
UNEC BİZNES MƏKTƏBİ

“AQRAR SAHƏDƏ RİSKLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYA İŞİ

Baxışova Şəfəq Nətik qızı

BAKİ – 2023

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
UNEC BİZNES MƏKTƏBİ

UNEC Biznes Məktəbinin direktoru

i.e.n.,dos.Hacıyev Nazim Özbəy

“ _____ ” (imza)

“ ____ ” _____ 2023-ci il

“ AQRAR SAHƏDƏ RİSKLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİ ”

Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYA İŞİ

İxtisasın şifri və adı: 060409 Biznesin idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Risklərin idarə olunması

Qrup: A16-21

Magistrant
Baxışova Şəfəq Natic

_____ **imza**

Elmi rəhbər
i.ü.f.d Şəfizadə Elnurə Rafiq

_____ **imza**

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d Qasımov Fuad Həsən

_____ **imza**

Kafedra müdiri
dos. Məmmədova Sevər Mömin

_____ **imza**

BAKI – 2023

“AQRAR SAHƏDƏ RİSKLƏRİN İDARƏ OLUNMASI”

Xülasə

Dissertasiya işinin aktuallığı: Aqrar sektor qlobal ərzaq istehsalında, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində və kəndlərin dolanışıq vasitələrinin dəstəklənməsində mühüm rol oynayır. Bununla belə, o, iqlim dəyişkənliyinin artması, bazar dəyişkənliyi, resurs məhdudiyyətləri və inkişaf edən tənzimləyici çərçivələr də daxil olmaqla çoxsaylı problemlərlə üzləşir.

Dissertasiya işinin məqsədi: Aqrar sahədə risklərin idarə edilməsi mövzusunda tədqiqatın əsas məqsədi kənd təsərrüfatı sektorunda fermerlərin və maraqlı tərəflərin üzləşdiyi riskləri müəyyən etmək, qiymətləndirmək və azaltmaq üçün effektiv strategiya və alətlər hazırlamaqdır.

Dissertasiya işində istifadə edilmiş biznes tədqiqat metodları: Bu dissertasiya işində risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi ilə bağlı müxtəlif formula və metodlardan istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin informasiya bazası: İnformasiya bazası olaraq dövlət statistika komitəsinin məlumatlarından, Rus və ingilis dilli məqalələrdən istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin məhdudiyyətləri: Tədqiqat sahəsinin çətinliy və alternativ məlumatların çoxluğu ilə əlaqəlidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Elmi innovasiya kənd təsərrüfatı risklərinin idarə edilməsində inqilab etdi, fermerlərə potensial təhlükələri azaltmaq və dəyişən ətraf mühit şəraiti qarşısında dayanıqlığı artırmaq üçün effektiv alətlər və strategiyalar təqdim etdi.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi təşkilat, müəssisə və biznes sahələr: Dissertasiya işinin nəticə və təklifləri aqrar sahə ilə əlaqəli yaxud bu sahəyə investisiya edən bütün təşkilat və müəssisələr üçün faydalıdır.

Açar sözlər: istehsal, risklər, strategiyalar, maliyyə, təsərrüfat

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	5
I FƏSİL	RİSK ANLAYIŞI VƏ ONUN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	7
1.1.	Risk anlayışı və onun mahiyyəti	7
1.2.	Aqrar sahədə risklərin xüsusiyyətləri və onların idarə edilməsi əsasları	12
II FƏSİL	AQRAR SAHƏDƏ MÖVCUD RİSK FAKTORLARININ TƏHLİLİ	18
2.1.	Aqrar sahədə maliyyə risklərinin idarə edilməsi sisteminin təşkilinin təhlili	18
2.2.	Risk faktoru kimi aqrar sahədə mövcud maddi texniki bazasının təhlili	29
2.3.	Aqrar sahədə əsas risk faktorlarının qiymətləndirilməsi.....	39
III FƏSİL	AQRAR SAHƏDƏ RİSKLƏRİN AZALDILMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	46
3.1.	Aqrar sahədə risklərin azaldılması strategiyalarının təkmilləşdirilməsi.....	46
3.2.	Aqrar sahədə risklərin idarə olunmasının qiymətləndirilməsi	57
3.3.	Aqrar sektorda risklərin azaldılması üçün maliyyə alətlərinin təkmilləşdirilməsi.....	61
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	71
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	73
	Cədvəllərin siyahısı.....	77
	Şəkillərin siyahısı.....	78
	Qrafiklərin siyahısı.....	79

GİRİŞ

Bu dissertasiyanın məqsədi aqrar sektor kontekstində risklərin idarə edilməsi konsepsiyasını araşdırmaq və kənd təsərrüfatı sistemlərinin uzunmüddətli həyat qabiliyyətinin təmin edilməsində onun əhəmiyyətini təhlil etməkdir. Risk faktorları və idarəetmə strategiyaları arasında qarşılıqlı əlaqəni öyrənməklə bu tədqiqat əsas problemləri müəyyən etmək, mövcud təcrübələri qiymətləndirmək, riskləri azaltmaq və davamlı kənd təsərrüfatının inkişafına kömək etmək üçün innovativ yanaşmalar təklif etmək məqsədi daşıyır.

Mövzunun aktuallığı. Risklərin idarə edilməsi, geniş spektrli risklərə qarşı həssaslığına görə kənd təsərrüfatı sahəsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Kənd təsərrüfatı gözlənilməz hava şəraiti, zərərvericilərin infestasiyası, bazar dalğalanmaları və siyasət dəyişiklikləri kimi müxtəlif qeyri-müəyyənliklərə həssasdır. Risklərin idarə edilməsi üzrə effektiv strategiyaların həyata keçirilməsi məhsul məhsuldarlığına, heyvandarlıq istehsalına və təsərrüfatların gəlirliliyinə potensial mənfi təsirləri azaltmaq üçün çox vacibdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi. Bu tədqiqat kənd təsərrüfatı istehsalına və gəlirliliyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə biləcək hava dəyişkənliyi, bazar dəyişkənliyi, zərərvericilər və xəstəliklər və siyasət dəyişiklikləri kimi müxtəlif risk növlərini başa düşməyə yönəlib. Tədqiqatçılar bu riskləri və onların potensial nəticələrini təhlil edərək, riskləri minimuma endirmək və effektiv şəkildə idarə etmək üçün fermerlərə qiymətli fikirlər və təsirli tövsiyələr verməyə çalışırlar. Yekun məqsəd kənd təsərrüfatı sistemlərinin dayanıqlığını və dayanıqlığını artırmaq, fermerlər və daha geniş kənd təsərrüfatı icması üçün ərzaq təhlükəsizliyini və iqtisadi sabitliyi təmin etməkdir.

Tədqiqatın predmeti. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsində risklərin idarə edilməsi təsərrüfat əməliyyatlarının sabitliyinin və gəlirliliyinin təmin edilməsində həlledici rol oynayır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsində risklərin idarə edilməsi təcrübələri sektorun davamlılığını və məhsuldarlığını artırmaq məqsədi daşıyır.

Tədqiqatın obyektı. İqlim dəyişikliyi, bazarın dəyişməsi və zərərvericilər kimi müxtəlif amillərin sektor üçün əhəmiyyətli risklər yaratdığı Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsində risklərin idarə edilməsi mühüm rol oynayır. Kənd təsərrüfatında risklərin idarə edilməsinin əsas məqsədlərindən biri bu risklərin mənfi təsirlərini minimuma endirmək və kənd təsərrüfatı əməliyyatlarının davamlılığını təmin etməkdir.

Elmi yenilik. Uzaqdan zondlama, peyk şəkilləri və məlumat analitikası kimi qabaqcıl texnologiyalar məhsulun sağlamlığının, torpağın rütubət səviyyəsinin və hava şəraitinin real vaxt rejimində monitorinqinə imkan yaradıb, zərərvericilər, xəstəliklər və ekstremal hava hadisələri kimi risklərin erkən aşkarlanmasını asanlaşdırıb. Bundan əlavə, dəqiq kənd təsərrüfatı texnikaları, o cümlədən GPS ilə idarə olunan avadanlıq və ağıllı suvarma sistemləri, resursların bölüşdürülməsini optimallaşdırır və tullantıları minimuma endirir, bazar dəyişkənliyinə və giriş çatışmazlığına qarşı həssaslığı azaldır.

İşin sturukturu və həcmi. Magistr dissertasiya işi giriş hissəsi, 3 fəsil, verilmiş nəticə və ədəbiyyatların siyahısından ibarətdir. Əsas material 76 səhifə kompyuterdə yazılmış mətnə verilmişdir. Bura 3 cədvəl, 3 qrafik , 5 şəkil və 36 adda ədəbiyyatın siyahısı daxildir.

FƏSİL I. RİSK ANLAYIŞI VƏ ONUN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1 Risk anlayışı və onun mahiyyəti

Maliyyə terminologiyasında risk, nəticə və ya xərclərdən real gəlirlərin gözlənilən nəticədən və ya gəlirdən fərqli olması ehtimalıdır. İlkin investisiyanın bir hissəsini və ya daha çoxunu itirmək riskini nümunə olaraq göstərə bilərik. Risk çətinlik və ya itki ehtimalıdır və “vacib olan qeyri-müəyyənliyə” istinad edir. Riskin başa düşülməsi istehsalçılara çətinliklərin və itkilərin mümkün olduğu situasiyalarda yaxşı idarəetmə seçimləri etməkdə kömək etmək üçün başlanğıc nöqtədir. Risk adətən keçmiş hərəkətlərə və nəticələrə baxmaqla kəmiyyətcə ölçülür. Məsələn standart kənarlaşmanı nümunə verə bilərik. Standart kənarlaşma daha çox maliyyədə istifadə olunan ehtimal parametridir. Standart kənarlaşma müəyyən bir müddət üçün tarixi orta göstəricilərdən fərqli olaraq aktivlərin qiymətinin dəyişməsinin hesablanmasıdır. Risk “vacib olan” qeyri-müəyyənlikdir və pul itirmə ehtimalını, insan sağlamlığına mümkün zərəri, resurslara, insan rifahına təsir edən digər hadisələri ehtiva edir. Ümumiyyətlə, riskin əsaslarını və onun necə hesablandığını bilmək investisiya risklərini idarə etməyi mümkün edir. Müxtəlif situasiyalarda yarana biləcək təhlükələr, eləcə də onların idarə olunması üçün müəyyən vahid yanaşmalar haqqında öyrənmək həm investorların, həm də şirkət administratorlarının lüzumsuz və bahalı itkilərin qarşısını almaqda kömək edəcək.

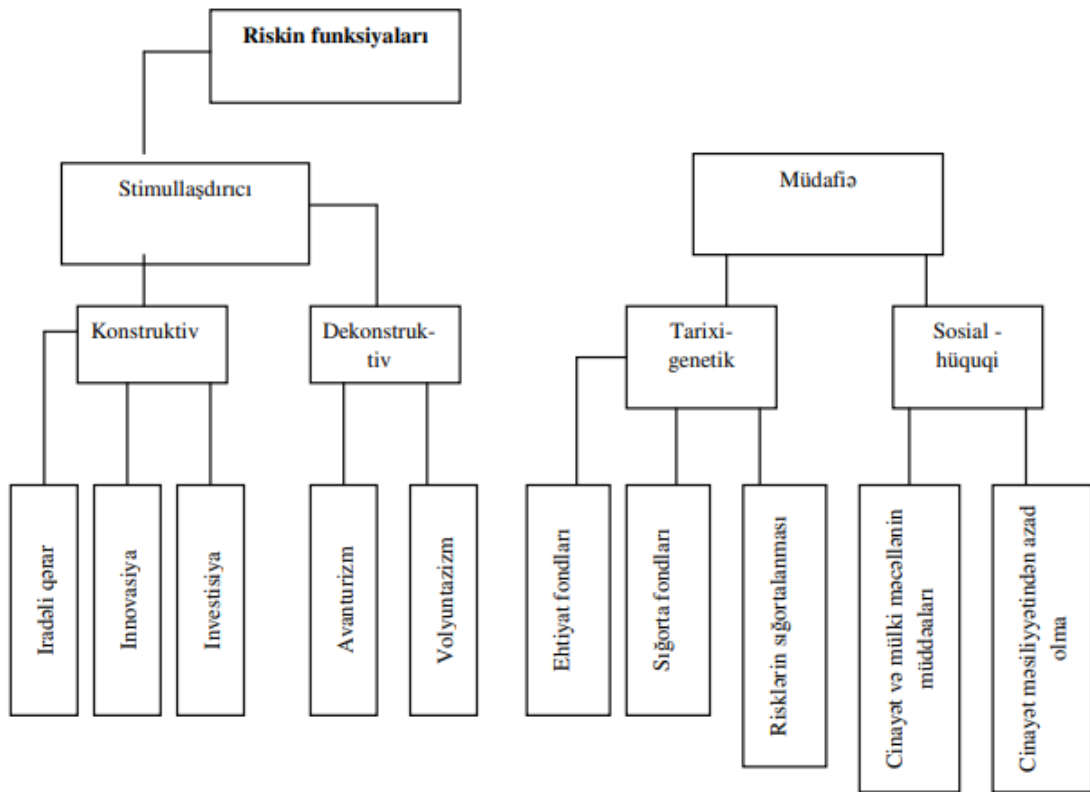
Ümumiyyətlə, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsində risklərin idarə edilməsi təcrübələri sektorun davamlılığını və məhsuldarlığını artırmaq məqsədi daşıyır. Məhsulların şaxələndirilməsi, qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi və sığorta proqramlarından istifadə etməklə Azərbaycan fermerləri risklərə tab gətirmək və sabit gəliri saxlamaq üçün daha yaxşı təchiz olunublar. Bu strategiyalar kənd təsərrüfatı sektorunun ümumi dayanıqlığına, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin və iqtisadi inkişafının təmin edilməsinə töhfə verir.

Müasir ədəbiyyatda riskin obyektiv və subyektiv tərəflərini xarakterizə etmək üçün onun xassələrinin və elementlərinin, mühüm xüsusiyyətlərinin fundamental şərhini verilir. Riskin mahiyyəti, xüsusən də bu təzahürün çoxşaxəliliyi haqqında

müxtəlif və çoxsaylı fikirlərin mövcudluğu onunla izah olunur ki, mövcud iqtisadi qanunvericilikdə ona praktiki olaraq diqqət yetirilmir, təsərrüfat praktikasında və idarəetmə fəaliyyətində kifayət qədər istifadə olunmur. Bundan əlavə, risk çox mürəkkəb bir hadisədir, əksər hallarda real əsasa uyğun gəlmir, bəzən hətta onunla ziddiyyət təşkil edir.(Kazımlı X, Quliyev İ., 2011, s.10)

Sahibkarın təsərrüfat qərarları qəbul edərkən müəyyən və dərk edilmiş səviyyədə riskə hazır olmağa tələb olunan qərarların qəbulunda həm stimullaşdırıcı, həm mümkün əlverişsiz nəticələrin müdafiə rolu oynaya bilər. Bütün bunlar iqtisadi riskin funksiyalarında daha aydın şəkildə ifadə olunur. (şəkil 1)

Şəkil.1. İqtisadi riskin funksiyaları

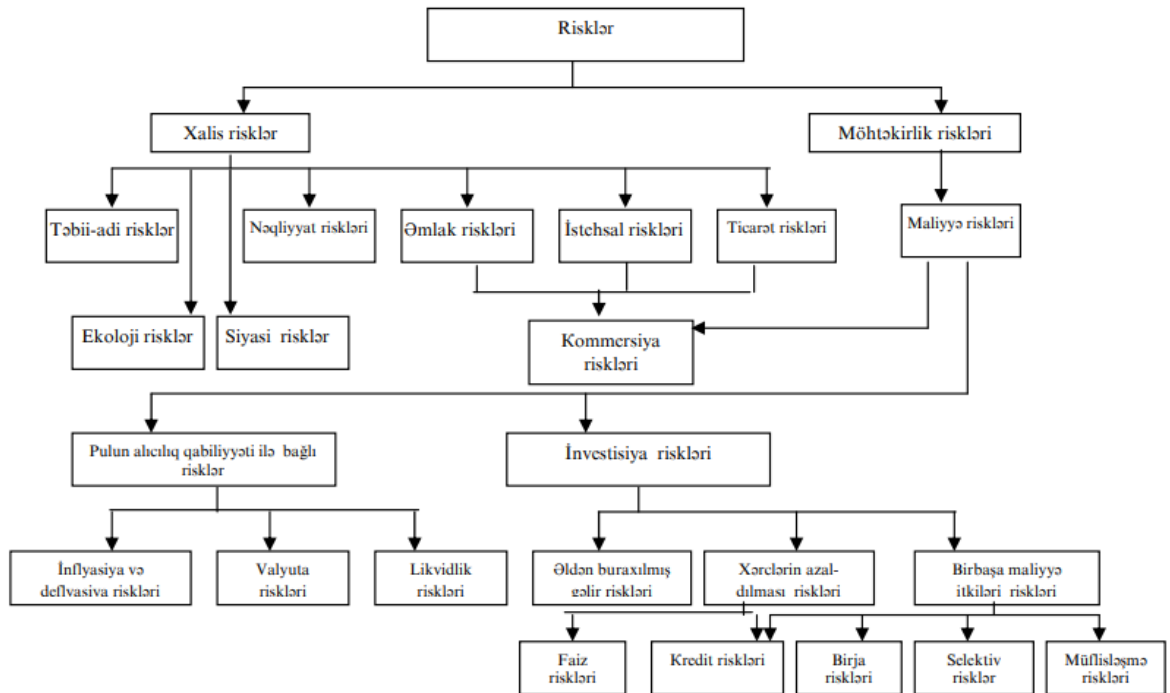

Mənbə: https://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/80_iqtisadi.pdf

Risqlərin idarə olunmasının təşkilinin səmərəliliyi, hər şeydən əvvəl, riskin elmi cəhətdən əsaslandırılması təsnifat sistemi üzrə düzgün eyniləşdirilməsi ilə müəyyən olunur. Bu sistem özündə kateqoriyaları, qrupları, növləri, alt növləri birləşdirməklə risklərin idarə olunmasının müvafiq metod və fəndlərinin səmərəli

tətbiqi üçün şərait yaradır. Hər bir riskə onun idarə olunması üsulu uyğun gəlir. Risklərin aşağıdakı növləri fərqləndirilir. (şəkil 2)

Şəkil.2. Risklərin növləri

Mənbə: https://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/80_iqtisadi.pdf

F.Naytın fikrincə, risk ölçülə bilən qeyri-müəyyənlikdir. Əgər indiki fəaliyyət nəticəsində gələcəkdə yarana biləcək müsbət və ya mənfi potensial nəticələri qiymətləndirmək və təhlil etmək mümkün olarsa, bu qeyri-müəyyənlik risk kimi təsnif edilə bilər. Nəticə etibarilə, sığorta kimi müxtəlif strategiyalar vasitəsilə riskin azaldılması və ya idarə edilməsini nəzərdən keçirmək mümkün olur.

M.Sadıqov, Ə.Hüseynov, V.Zeynalovun nəşr etdirdikləri “Korporativ maliyyə” dərsliyində “risk” təsərrüfat fəaliyyətinin gedişində əlverişsiz maliyyə nəticələrinə səbəb ola biləcək hadisələrin baş vermə ehtimalı kimi müəyyən edilmişdir. Daha geniş kontekstdə “risk” nəticənin qeyri-müəyyən olduğu və mövcud məhdud məlumatı nəzərə alaraq gözlənilən nəticələrə uyğun gəlməyə bildiyi bir vəziyyət kimi xarakterizə olunur. (Sadıqov, Ə.Hüseynov, 2017, s.8)

Dar mənada isə “risk” – istənilən planlaşdırılmış addımın mənfi, arzu edilməyən, əlverişsiz, münasib olmayan, yararsız nəticəsinin olması ehtimalıdır.

Ölkəmizdə geniş istinad edilən rus tədqiqatçıları tərəfindən “risk” anlayışlarına verilən tərifləri belə ümumiləşdirmək olar:

- Risk – itkinin başvermə və ya gözlənilən gəlirin əldə edilməməsi ehtimalıdır
- Risk – müəyyən addım atarkən şirkətin öz resurslarını itirməsi və gəlir əldə etməmə ehtimalıdır.
- Risk – elə fəaliyyət növüdür ki, əlverişli nəticə əldə etmək ümidi ilə alternativlər arasından seçilmiş elə variantdır ki, uğursuzluq baş verdiyi halda digər variantdan daha pis vəziyyətə düşmək ehtimalı mövcuddur.
- Risk – qaçılmaz seçim şəraitində qeyri-müəyyənliyin qarşısının alınması məqsədilə atılmış addımdır. Bu zaman gözlənilən nəticəni, uğursuzluğu, məqsəddən yayınmanı kəmiyyət və keyfiyyətə ölçmək mümkündür.

Aqrar sahədə risk mühüm amildir. Hava, məhsuldarlıq, xərclər, hökumət siyasəti, qlobal bazarlar və digər amillər təsərrüfat gəlirlərində böyük dalğalanmalara səbəb ola bilər. Risklərin idarə edilməsi müəyyən risklərin yarada biləcəyi maliyyə itkilərini azaltmaq üçün müxtəlif variantlar arasında qərar qəbul etməyi nəzərdə tutur. Riskin idarə edilməsi təsərrüfatda riskin təsirlərini azaltmaq üçün alternativlər arasında seçim etməyi nəzərdə tutur və beləliklə, təsərrüfatın rifah mövqeyinə təsir edir. Bəzi risklərin idarə edilməsi strategiyaları (məsələn, diversifikasiya) fermanın fəaliyyəti zamanı riski azaldır, digərləri (məsələn, istehsal müqaviləsi) riski təsərrüfatdan kənara köçürür və digərləri (məsələn, likvid aktivləri saxlamaq kimi) fermanın imkanlarını artırır. Risklərin idarə edilməsi adətən riskdə dəyişiklik, gözlənilən gəlirlər, sahibkarlıq azadlığı və digər dəyişənlər arasında mübadilələrin qiymətləndirilməsini tələb edir. Aşağıdakı misallar əkinçilikdə risklərin idarə edilməsini və fermerlərin üzləşdiyi güzəşt növlərini göstərir.

Fəaliyyətində ən uyğun müəssisə birgəliyini sınaqdan keçirən bir fermerin aldığı nəticəyə baxaq. Xüsusilə, fermer qarğıdalı, ot və süd məhsullarının mövcud əməliyyatı çərçivəsində 200 akr ərazini qarğıdalıdan soyaya dəyişməyi düşünür. Bu yeni məhsulu əlavə etməklə fermerin aşağı gəlir əldə etməsi riski daha azdır, çünki

onun yerləşdiyi yerdə soya lobyasının gəliri qarğıdalıdan əldə edilən gəlirdən daha az dəyişkəndir və ayrı-ayrı əmtəə gəlirləri tam olaraq dəyişmir (onlar mükəmməl korrelyasiyadan azdır). Bu riskin gözlənilən xalis nisbətdə azaldılmasını nəzərə alınmalıdır.

Quraqlıq potensialının daimi narahatlıq doğurduğu və məhsul dəyişkənliyinin yüksək olduğu yerlərdə əkinçilik edən fermeri nəzərdən keçirək. Potensial zərərin böyük bir hissəni ödəmək üçün sığorta ala bilər və ya özü istənilən aşağı məhsuldarlığın səbəb olduğu itkiləri sığortalaya bilər. Məhsul sığortasının alınmasını araşdırarkən , o , hesab edir ki , illik kompensasiya onun ərazisində əhəmiyyətli məhsul dəyişkənliyinə görə kifayət qədər yüksəkdir. Nəticədə, fermer sığortanı alıb almamaq barədə qərar verərkən itki-gəlir nisbətlərini nəzərə almalıdır.

Böyük broyler inteqratoru ilə istehsal müqaviləsi bağlamağı düşünən fermeri nəzərdən keçirək. İnteqrator cüceler istehsalçı tərəfindən yetişdirildikcə onlara nəzarəti özündə saxlayır və istehsal dövrü ərzində xüsusi yemlər, digər qulluq və xüsusi idarəetmə təcrübələri təyin edir. İdarəetmə qərarlarının təhvil verilməsi müqabilində istehsalçının gəlir riski əhəmiyyətli dərəcədə azalır, bazara çıxış təmin edilir. Fermer potensial faydaları azalmış sahibkarlıq azadlığına və qısa müddətdə müqavilənin ləğvi riskinə qarşı qiymətləndirməlidir. Bu nümunələrdən göründüyü kimi, aqrar sahədə riskin idarə edilməsi mütləq riskdən qaçmağı nəzərdə tutmur, əksinə, insanın geniş spektrli nəticələrə tab gətirmək qabiliyyətini nəzərə alaraq, gözlənilən itki və gəlirin mümkün olan ən yaxşı birləşməsini tapmağı əhatə edir . Risklərin effektiv idarə olunması nəticələrin gözlənilməsini və hadisələrin baş vermə ehtimalını və nəticələrini nəzərə alaraq əvvəlcədən strategiyanın planlaşdırılmasını əhatə edir, nəinki baş verən hadisələrdən sonra onlara reaksiya verir. Yəni, risklərin idarə edilməsinin dörd əsas aspekti daxildir :

1. Potensial riskli hadisələrin müəyyən edilməsi
2. Mümkün nəticələrin və onların nəticələrinin ehtimalını təxmin etmək
3. Risk və gözlənilən gəlirin üstünlük təşkil edən birləşməsini əldə etmək üçün tədbirlər

4. Çətin vəziyyətlər keçdikdə firmanın gələcək risk planlaşdırma strategiyalarını həyata keçirmək qabiliyyətini bərpa etmək.

Fermerlərin riskə münasibəti və riskli situasiyaları həll etmək bacarığı fərqli olduğundan, riskin idarə edilməsinə “bir ölçü hamıya uyğundur” yanaşması çərçivəsində baxmaq olmaz. Yəni, “Bütün orta qərb qarğıdalı fermerləri öz məhsullarının 50 faizini hedcinq etməlidirlər”, “Heç bir fermer öz gəlirinin üçdə ikisindən çoxunu bir əmtədən əldə etməyi planlaşdırmamalıdır” demək ağıllı fikir deyil. Onların risk-gəlirlilik mübadilələri hər bir verilmiş vəziyyətdə qərarların qəbul edilməsinə böyük təsir göstərir. Məsələn, böyük, sənayeləşdirilmiş əməliyyat, hedcinqdən və opsiyalardan birbaşa istifadə etmək üçün marketinq ekspertizasını işə götürə bilər, halbuki kiçik bir ailə təsərrüfatı hedcinq edə bilən digər tərəflərlə müqaviləni irəli sürməyə üstünlük verə bilər. Əkinçilikdə riski başa düşmək iki səbəbə görə vacibdir. Birincisi, əksər istehsalçılar riskli nəticələrlə qarşılaşdıqları zaman riskdən çəkinirlər. Riskdən çəkinən biri, daha aşağı qeyri-müəyyənlik üçün daha aşağı orta gəliri qəbul etməyə istəyər. Bu o deməkdir ki, strategiyalar yalnız orta yaş və ya gözlənilən gəlir baxımından qiymətləndirilə bilməz, lakin bu risk də nəzərə alınmalıdır. İkincisi, qeyri-müəyyənlik mənbələrinin müəyyən edilməsi fermerlərə və başqalarına riskin azaldılması və qarşısının alınması üçün ən vacib strategiyaları həll etməyə kömək edir

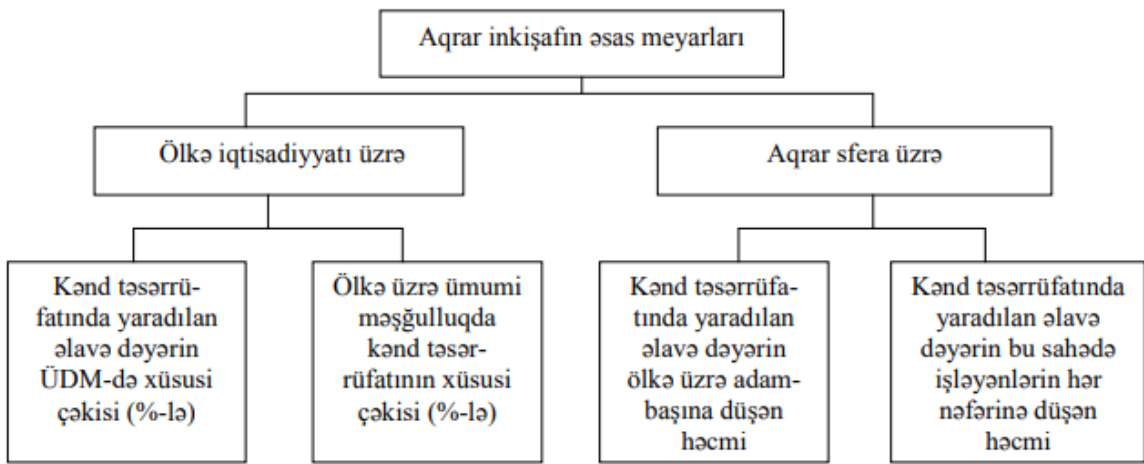
Bir neçə sorğuda fermerlərdən onların əkinçilik əməliyyatlarında qarşılaşdıqları ən mühüm risk növləri barədə soruşulmuşdur. Bu cür suallar adətən istehsalçıların risklərin idarə edilməsi strategiyalarını soruşan daha geniş sorğunun bir hissəsidir və respondentlərə əhəmiyyət baxımından xal verə biləcəkləri narahatlıqların siyahısını təqdim edir. Ballar ümumiyyətlə bir-birinə nisbətən sıralanmır, bu o deməkdir ki, istehsalçılar siyahı üzrə hər bir məsələni müstəqil şəkildə təhlil edirlər.

1.2 Aqrar sahədə risklərin xüsusiyyətləri və onların idarəedilməsi əsasları

Yeni iqtisadi münasibətlərin yaranması fonunda indi sahibkarlar torpaq, avadanlıq, bina və digər əmlak növlərinin icarəyə verilməsi kimi müxtəlif vasitələrlə

vəsait əldə edirlər. Bundan əlavə, onlar qiymətli kağızlara investisiya qoyur və digər istehsalçılara xidmət göstərirlər. Buna görə də, müəssisənin iqtisadi səmərəliliyini qiymətləndirərkən bu daxilolmaların nəzərə alınması vacibdir. Aqrar sahədə təşkilati-iqtisadi mexanizmlər və iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi ilə bağlı aparılan iqtisadi tədqiqatların nəticələrinə əsasən belə qənaətə gəlmək olar ki, bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər aqrar sahənin inkişafı və səmərəliliyinin ilkin meyarlarının müəyyənləşdirilməsində əsas əhəmiyyət kəsb edir.(Quliyev İ.,2017s.15)

Şəkil.3. Aqrar inkişafın əsas meyarları

Mənbə: https://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/80_iqtisadi.pdf

Qərarların qəbulu idarəetmənin əsas fəaliyyətidir. Əkin mövsümünün əvvəlində fermerlər hansı bitkilərin əkilməsi, hansı səpin normaları və gübrə səviyyələri barədə qərar qəbul etməlidirlər. Çoxillik bitkilər və mal-qara üçün bir neçə ay, hətta bir neçə il ərzində məhsul və alınan qiymətlər dəqiq bilinməyəcək.

Fermerlər hər gün fəaliyyətlərinə təsir edən seçimlər edirlər. Onların seçimlərinə təsir edən dəyişənlərin çoxu gözlənilmədən gözlənilməzdir; bu təhlükədir. Fermerlər daha çox kommersiyaya çevrildikcə əkinçilik daha təhlükəli hala gəldi. Riskləri proqnozlaşdırmağa və təsirləri azaltmağa kömək etmək üçün fermerlər təhlükəni nəzərə almalı və risklərin idarə edilməsi bacarıqlarını təmin etməlidirlər.

Təhlükə mənbələri: Atmosferdəki dəyişikliklər, eləcə də zərərvericilərin və xəstəliklərin tezliyi inkişafa təsir göstərir. Bazarda qiymət dəyişkənliyi, eləcə də

avadanlıqların nasazlığı narahatlıq yarada bilər. Faiz dərəcələrinin kəskin artması ilə borc kapitalı da təhlükəli ola bilər. Siyasi siyasətdəki dəyişikliklər çox vaxt insanları təhlükəyə atacaq. Kənd təsərrüfatı gəlirləri çox vaxt bu cür təhlükələrdən təsirlənir. Nəhayət, fermerin və onun ailəsinin sağlamlığı və rifahı, eləcə də təsərrüfat əməyinin mövcudluğu ilə bağlı narahatlıqlar var.

Qərar vermə məlumatları: Etibarlı məlumatlara ehtiyacı olan dəqiq bilik, yaxşı risklərin idarə edilməsi qərarları üçün vacibdir. Fermerin risklərin idarə edilməsi seçimlərinə yaxşı zəka kömək edə bilər. Təsərrüfat hesabatları, təsərrüfatdan kənar nömrələr, giriş dilerlərinin, brokerlərin, genişləndirmə agentlərinin və digər istehsalçıların təfərrüatları, habelə bazar qiymətləri məlumatları əlçatan olan məlumat mənbələrindən bəziləridir. Rəhbərliyin əsas rolu qərar qəbul etməkdir. Fermerlər əkin mövsümünün əvvəlində hansı bitkiləri əkəcəklərinə, həmçinin səpin normalarına və gübrə miqdarına qərar verməlidirlər. Çoxillik bitkilər və heyvanlar üçün məhsuldarlıq və alınan qiymətlər illərlə olmasa da, aylarla inamla başa düşülməzdi. Fermerlər yalnız bir neçə vəziyyətdə öz fəaliyyətlərinin nəticələrinə əmin ola bilərlər. Bu, ümumiyyətlə seçimin sadə olduğu və yalnız bir mümkün nəticənin olduğu yerdə baş verir. Məsələn, qısamüddətli kreditlər almağı planlaşdıran fermerlər bunun nəticələrindən xəbərdardırlar: banklar onlara müəyyən faiz dərəcəsi borcu ola bilər. Bu vəziyyətdə olan fermerlər öz hərəkətlərinin nəticələrini yaxşı bilirlər. Müəyyən hallarda, bir çox alternativ nəticələr olduğundan, qərarın nəticəsini gözləmək olmaz. Fermerlər həmçinin qərarın qəbul edildiyi andan qərarın nəticəsinin yekunlaşdığı vaxt arasında baş verən düzəlişlər nəticəsində seçimlərinin idealdan az olduğunu aşkar edirlər. Mümkündür ki, nəticələr digər insanların seçimləri və fermerin ağına gəlməyən potensial şəraitlə ayrılmaz şəkildə bağlıdır.

Fermerlər risk-neytral, risk götürən və riskdən çəkinən kimi təsnif edilir. Riskdən çəkinən fermerlər risk almağı dayandıрмаğa çalışırlar. Onlar sərvətin daha az dəyişkən formalarını seçən daha mühafizəkar insanlardır. Ümumilikdə, aşağı gəlir və zərər riskini minimuma endirmək üçün mənfəətlərinin bir hissəsindən imtina edərtilər. Riskin qarşısını alan hər hansı bir riski istisna etmir. Riskdən çəkinən

fermer isə risk olmadığı təqdirdə əldə edəcəyi gəlirdən daha yüksək gəlir əldə etməklə təhlükəyə görə ödəniş almağa üstünlük verir. Risk götürənlər daha təhlükəli sahibkarlıq fəaliyyətlərinə başlamaq istəyənlərdir. Riskdən çəkinənlərdən fərqli olaraq, risk edənlər daha pis nəticəni qəbul etmək mənasına gəlsə də, daha yaxşı nəticə əldə etmək imkanı təklif edən seçimi seçirlər. Bir dilemma ilə qarşılaşdıqda, risk götürənlər gələcək risklərdən qorunmaq əvəzinə qazanc əldə etmək riskini qəbul etməyi seçirlər. Riskli fermerlər də potensial qazancdan təsirlənirlər. Riskin neytrallığı riskdən çəkinmə və risk alma arasında qalan bir mövqedir. Fermerlər və dəstək xidmətləri təklif edən digər şəxslər təhlükə ilə bağlı hisslərini bilməkdən faydalanırlar. Bunun nəticəsində riskə nəzarət qərarlarının altında yatan motivlərdən getdikcə daha çox xəbərdar olurlar. Fermerlərin əksəriyyəti riskdən çəkinsə də, bu həmişə belə olmur. Bir çox dəyişənlərdən təsirlənir. Fermer bir halda riskdən çəkinə bilər, digər halda risk götürə bilər.

Risklərin idarə edilməsinin əsas aspektləri bunlardır:

1. Əlverişsiz hadisənin baş verə biləcəyini təxmin etmək və onun baş vermə şansını azaltmaq üçün (mümkün olduqda) hərəkət etmək;
2. Əlverişsiz hadisə baş verərsə, mənfi nəticələri azaldacaq tədbirlərin görülməsi. Risklərin idarə edilməsinin vacib cəhəti odur ki, riskə verilən bütün cavablar bir xərc tələb edir. Bu məsrəf fermerin öz risklərini daha effektiv idarə etməsi üçün birləşdirilən resursların miqdarı ilə ifadə edilir. Bəzi hallarda maya dəyərini müəyyən etmək asandır, digər hallarda isə daha az aydın olur.

Fermerlərin risk götürmə qabiliyyəti onların maliyyə öhdəlikləri ilə müəyyən edilir. Risk götürmə qabiliyyətinin bəzi əsas göstəriciləri bunlardır:

Ümumi marja. Müəssisə və ya təsərrüfat gəlirləri ilə dəyişən xərclər arasındakı fərqdır. Ümumi marja nə qədər yüksək olsa, fermer bir o qədər çox gəlir əldə edə bilər və risk götürmə qabiliyyəti bir o qədər çox olur.

Nağd pul axını. Bütün fermerlər ailənin yaşayış xərclərini, kredit ödənişlərini və nağd ödəniş tələb edən digər xərcləri ödəmək üçün nağd pula ehtiyac duyurlar. Təsərrüfat xərclərini ödəmək üçün gəlir əldə edəcəyi gözlənilir. Pul vəsaitlərinin

hərəkəti gözlənilən satışdan xərclər çıxılmaqla bərabərdir. Nağd pul axını nə qədər az olarsa, fermerin pul ehtiyatı və risk götürmə qabiliyyəti bir o qədər aşağı olar. Xərclərin qəfil artması və ya mal-qaranın yüksək ölümünə səbəb olan xəstəliyin baş verməsi və ya quraqlıq və məhsulun uğursuzluğu kimi bir şok baş verdikdə, “pul yastığı” olan fermerlər bunları daha yaxşı mənimsəyə bilirlər. risklər.

Risklərin idarə edilməsi ilə bağlı yaxşı qərarlar dəqiq məlumatdan asılıdır ki, bu da öz növbəsində etibarlı məlumat tələb edir. Yaxşı məlumat fermerin rəasional risklərin idarə edilməsi qərarlarının qəbul edilməsinə kömək edə biləcəyi ən faydalı aktivlərdən biridir. Çoxlu məlumat mənbələri mövcuddur. Məlumat axtarmaq üçün ən uyğun yer fermerin idarə etməli olduğu risk növündən asılıdır. Bunu bacaran bütün fermerlər təsərrüfat bizneslərinin uçotunu aparmalıdırlar. Bunu edə bilməyən fermerlər yardım almağı düşünməlidirlər. Təsərrüfat qeydləri tarixi istehsal məlumatlarının ən yaxşı mənbəyidir. Bunlar təsərrüfatdan kənar məlumatlar, xüsusilə bazar və hava məlumatları ilə tamamlana və tamamlana bilər. Bununla belə, təsərrüfatdan kənar məlumatlar özlüyündə çox faydalı deyil. Təsərrüfat qeydləri yaxşı məlumatlı idarəetmə qərarları qəbul etmək üçün lazımdır. Təsərrüfat qeydləri fermerlərin təsərrüfat fəaliyyəti ilə bağlı keçmiş qərarlarının qeydini təqdim edir. Bu qeydlərə məhsul məhsuldarlığı, heyvandarlıq məhsulları, xərclər və gəlirlər haqqında məlumat və məlumatlar daxildir. Təsərrüfat qeydləri təsərrüfatda istifadə olunan aktivlərin göstəricisini verir. Onlar həmçinin fermerin təsərrüfat məhsullarını istehsal etmək və satmaq qabiliyyətinin göstəricisidir. Bu qeydlər düzgün aparılırsa, istehsal səviyyəsindəki dəyişiklikləri və fermerlərin zamanla yaşadıkları qiymətləri göstərəcəkdir. Təsərrüfat qeydləri fermerlərə keçmiş qərarlarını və bu qərarların nəticələrini yoxlamağa kömək edir. Bu qeydlərlə fermerlər öz qərarları üzərində düşünə və risk seçimlərini qiymətləndirə bilərlər. Keçmiş tendensiyalar haqqında toplanmış məlumatlar onlara daha yaxşı təsərrüfat idarəetmə qərarları qəbul etməyə kömək etməlidir. Təsərrüfat qeydləri fermerlərin keçmişdə üzləşdiyi risklərin mənzərəsini də təqdim edir. Onlar qəbul edilmiş risklərin idarə edilməsi qərarlarını və bu qərarların nəticələrini göstərir. Bu cür məlumatlar gələcəkdə risklərin idarə edilməsi ilə bağlı ediləcək hər hansı dəyişiklikləri müəyyən etməyə kömək edə bilər.

Əksər ölkələr müxtəlif məhsulların məhsuldarlığı və qiymətləri haqqında tarixi məlumatlar (statistik məlumatlar) hazırlayır və dərc edirlər. Bu məlumat çox vaxt fermerlər üçün öz təsərrüfat qeydlərindən toplanmış məlumatlarla müqayisə etmək üçün faydalıdır. Fermerlərə bu məlumatı əldə etməkdə əlavə işçilər kömək etməlidir. Belə müqayisə fermerlərə təsərrüfatlarının yaxınlıqdakı digər təsərrüfatlarla necə müqayisə olunduğunu müəyyən etməklə, onların təsərrüfat idarəçiliyi qərarlarının effektivliyini görməyə kömək edə bilər. Bununla belə, onlar kimi ilə müqayisə edilməlidir. Onların təsərrüfat göstəricilərini müxtəlif aqroiqlim zonalarındakı təsərrüfatların göstəriciləri ilə müqayisə etməyin mənası yoxdur.

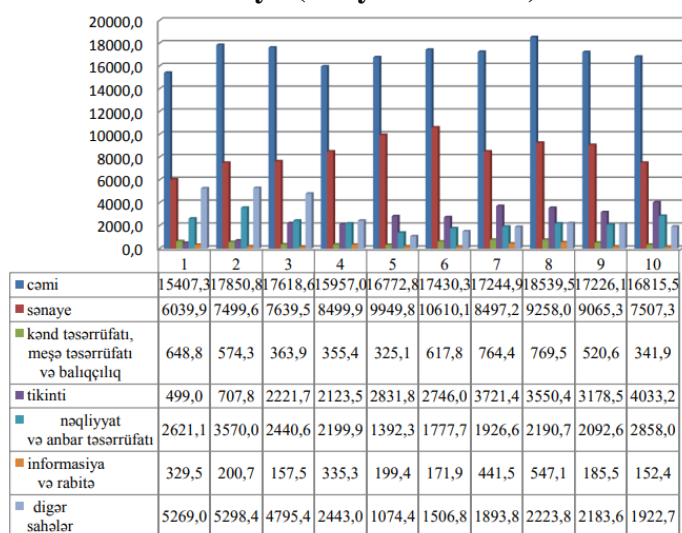
Fermerlər onlara lazım olan məlumat növü haqqında düşünməli və sonra bu məlumat üçün uyğun və etibarlı mənbələr tapmalıdırlar. Onlar sadə tələb və təklif məlumatları və bazar qiymətləri və ya gələcək bazar tendensiyaları ilə bağlı daha mürəkkəb müqayisələr və ya proqnozlar tələb edə bilər. Bəzi ölkələrdə yüksək səviyyəli İnternet xidmətləri ən son qiymətlərlə və ya mürəkkəb marketing məlumatları ilə mövcud ola bilər. Bir çox ölkələrdə fermerlər mobil telefonlardan istifadə etməklə qiymət məlumatlarına getdikcə daha çox daxil olurlar. Fermerlər məlumat üçün pul ödəməli ola bilər. Belə hallarda onlar həmin məlumatı öz təsərrüfatlarında giriş kimi qəbul etməli və marjinal xərc və gəlir prinsiplərini tətbiq etməlidirlər. Fermerlər məlumat üçün onların mənfəətinə əlavə etdiyi dəyərdən daha çox pul ödəməməlidirlər. Nəhayət, fermerlər əldə edə biləcəkləri məlumatların keyfiyyəti haqqında da düşünməlidirlər. Bəzi məlumat mənbələri digərlərindən daha dəqiq və ya etibarlı ola bilər. Fermerlər məlumatın arzu olunan nəticələrlə daha yaxşı qərarlara gətirib çıxarmadığını aşkar edərlərsə, onlar öz məlumat ehtiyaclarını və mənbələrini yenidən nəzərdən keçirməlidirlər.

FƏSİL II. AQRAR SAHƏDƏ MÖVCUD RİSK FAKTORLARININ TƏHLİLİ

2.1. Aqrar sahədə maliyyə risklərin idarə edilməsi sisteminin təşkilinin təhlili

Müasir dövrdə aqrar sektor sabit və dayanıqlı inkişafda həlledici rol oynayan ölkə iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Aqrar sahədə həyata keçirilən 18 islahat nəticəsində davamlı inkişafa nail olunub. Bu islahatlar pandemiyanın yaratdığı çağırışlara uyğunlaşa bilən, kənd təsərrüfatı məhsullarının fasiləsiz istehsalını təmin edən güclü kənd təsərrüfatı sektorunun yaradılmasına gətirib çıxardı. Hətta pandemiya sonrası dövrdə də hökumət aqrar sektorun inkişafına hərtərəfli dəstəyin əhəmiyyətini dərk edir və bunu iqtisadi siyasətinin əsas prioritetlərindən biri hesab edir. Bu öhdəlik resursların bölüşdürülməsində və sektorun artımını gücləndirmək üçün görülən tədbirlərdə özünü göstərir. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaları nəzərdən keçirsək, aşağıdakı diaqram son 10 ildə kənd təsərrüfatı sektoruna investisiyaların əhəmiyyətli artımını aydın şəkildə göstərir:

Qrafik 1. 2012-2022 ci illərdə iqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiya (milyon manatla)

Mənbə: Dövlət statistika komitəsinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Diaqram kənd təsərrüfatı sektoruna artan sərmayəni nümayiş etdirir, onun inkişafına sadıqlıyı nümayiş etdirir və ölkənin iqtisadi mənzərəsindəki əhəmiyyətini dərk edir. Bu davamlı investisiya hökumətin kənd təsərrüfatı sektorunun böyüməsini, sabitliyini və davamlılığını dəstəkləmək öhdəliyinə sübutdur. Həyata

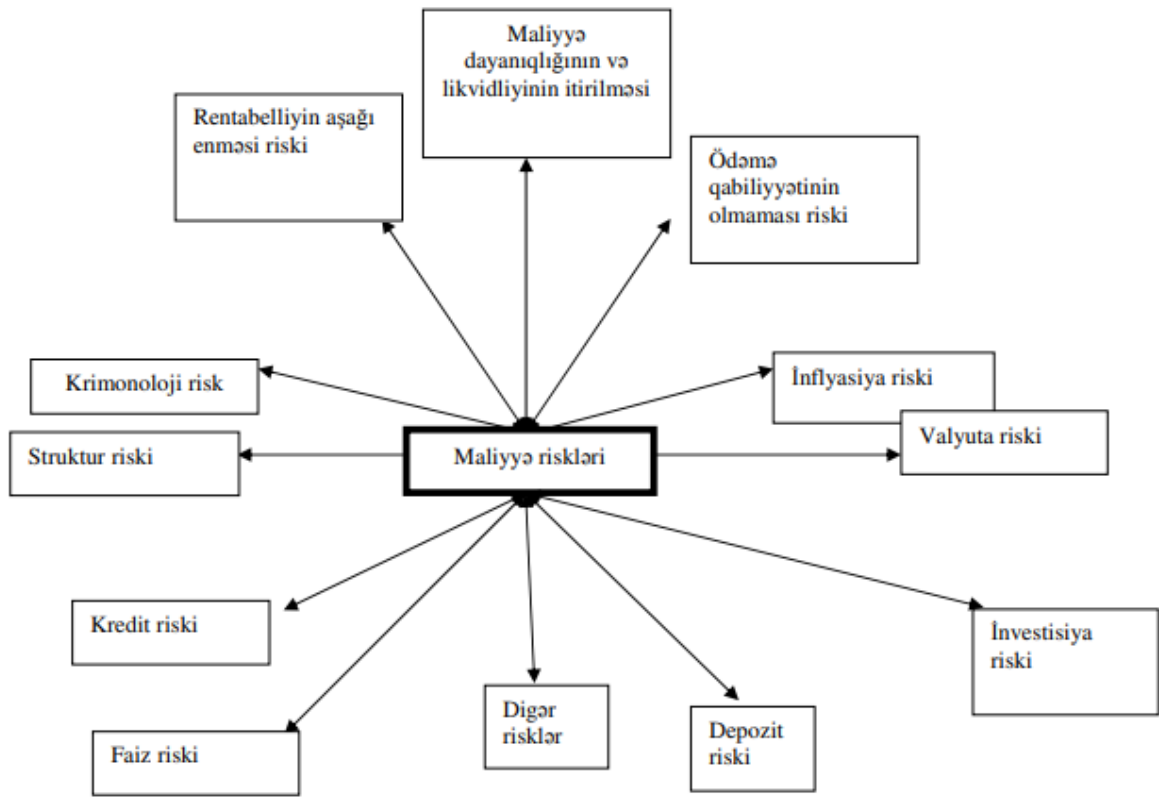
keçirilən islahatlar, pandemiya zamanı nümayiş etdirilən dözümlülük və kənd təsərrüfatı sektoruna qoyulan investisiyaların hamısı onun ölkədə sabit və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində mühüm rol oynamasına töhfə verir.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsində risklərin idarə edilməsi iqlim dəyişikliyi və bazar dəyişkənliyinin yaratdığı problemləri həll etmək məqsədi daşıyır. Kənd təsərrüfatında maraqlı tərəflər məhsulun diversifikasiyası, suvarma sistemləri, qabaqcıl hava proqnozu və bazar təhlili kimi strategiyaları həyata keçirməklə risklərin mənfi təsirlərini minimuma endirməyə və sektorun uzunmüddətli davamlılığını təmin etməyə çalışırlar.

Gələcək hadisələrin bilinməməsi investorlar üçün risk yaradır, çünki onlar öz qərarlarından istənilən nəticəni əldə edə bilməzlər. Investorlar özlərini bu qeyri-müəyyənlikdən qorumaq üçün tədbirlər görməlidirlər. Bunu etmənin bir yolu ən təhlükəsiz investisiya alternativlərini seçməkdir, digərləri isə götürməyə hazır olduqları risk səviyyəsini kompensasiya etmək üçün daha yüksək gəlirlər axtara bilirlər. Özlərini effektiv şəkildə qorumaq üçün investorlar təhlükənin miqyasını və hər bir investisiya variantı ilə bağlı potensial faydaları qiymətləndirməlidirlər. Bu, cəlb olunan risk səviyyəsinin ölçülməsini və potensial gəlirlərin qiymətləndirilməsini əhatə edir. Hərtərəfli araşdırma apararaq, bazar tendensiyalarını təhlil edərək və tarixi performans, bazar şəraiti və ümumi iqtisadi perspektiv kimi amilləri nəzərə alaraq, investorlar daha məlumatlı qərarlar qəbul edə bilirlər. Qeyd etmək vacibdir ki, riski tamamilə aradan qaldırmaq üçün heç bir qüsursuz üsul yoxdur. Bütün investisiyalar müəyyən dərəcədə qeyri-müəyyənlik daşıyır. Bununla belə, portfelini diversifikasiya etməklə, investorlar risklərini müxtəlif aktiv sinifləri və ya sənaye sahələri üzrə yayaraq, hər hansı bir investisiyanın ümumi maliyyə vəziyyətinə təsirini azalda bilər. Bundan əlavə, bazar məlumatları ilə yenilənmək və maliyyə mütəxəssislərindən məsləhət almaq investisiya risklərinin idarə edilməsində dəyərli anlayışlar və təlimatlar verə bilər. Investorlar naməlum gələcək hadisələri və onların investisiya qərarlarına potensial təsirini idarə etmək problemi ilə üzləşirlər. Riskləri, potensial faydaları diqqətlə qiymətləndirərək və risklərin idarə edilməsi strategiyalarından istifadə etməklə

investorlar qeyri-müəyyənliyin təsirini azaltmağı və investisiya məqsədlərinə nail olmaq ehtimalını artırmağı hədəfləyə bilərlər.

Şəkil.4. Maliyyə risklərinin növləri

Mənbə: https://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/80_iqtisadi.pdf

Maliyyə riski itki ehtimalını qiymətləndirən müxtəlif riyazi ifadələr vasitəsilə ölçülə bilər. Bu ifadələr adətən statistik göstəricilərə əsaslanır və riskin kifayət qədər dəqiq ölçülməsini təmin etmək məqsədi daşıyır. Maliyyə riskini ölçmək üçün müxtəlif əməliyyatların potensial nəticələrini və bu nəticələrin baş vermə ehtimalını anlamaq vacibdir. Hadisələrin ehtimalını təyin etməyə və üstün riyazi gözləntilər təklif edən variantları seçməyə imkan verən ehtimal nəzəriyyəsi bu məqsədlə geniş istifadə olunur.

Riskdən qaçma potensial risklərlə əlaqəli fəaliyyətlərdən çəkinmək üçün qəsdən hərəkətdir. Bununla belə, bu yanaşma çox vaxt potensial mənfəəti qurban vermək kimi qəbul edilir. Riskdən yayınmanın digər perspektivi maliyyə risklərinin neytrallaşdırılmasına yönəlmiş daha əhatəli yanaşmadır. Bu, müəyyən maliyyə risklərini tamamilə aradan qaldıran daxili tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsində adətən bir neçə statistik alətdən istifadə edilir. Bu alətlərə variasiya, dispersiya və standart sapma (və ya orta kvadrat sapma) ölçüləri daxildir. Variasiya mümkün nəticələrin diapazonunu tutmağa kömək edir, dispersiya isə məlumat nöqtələrinin orta ətrafında yayılmasını ölçür. Orta kvadrat sapma kimi də tanınan standart sapma, verilənlər bazasında variasiya və ya risk miqdarının standartlaşdırılmış ölçüsünü təmin edir. Statistik göstəricilərdən və ehtimal nəzəriyyəsiindən istifadə etməklə, maliyyə analitikləri müxtəlif maliyyə əməliyyatları ilə bağlı potensial riskləri hesablaya və qiymətləndirə, iqtisadi kontekstlərdə daha yaxşı qərarların qəbul edilməsinə və risklərin idarə edilməsinə imkan yarada bilərlər.

Variasiya – nəticənin bir variantından digər variantına keçərkən kəmiyyət göstəricilərinin dəyişdirilməsi.

$$V = \frac{G}{y} \times 100$$

Burada V – variasiyanın əmsalı; G – orta kvadrat kök; \hat{y} - gözlənilən orta qiyməti göstərir.

Variasiya əmsalı nisbi kəmiyyətdir və buna görə də öyrənilən kəmiyyətlərin mütləq miqdarı bu əmsala təsir göstərmir. Variasiya əmsalı 0-dan 100-dək dəyişə bilər. Əmsal yüksək olduqca dəyişmə bir o qədər güclü olur. Onun köməyi ilə müxtəlif ölçü vahidlərinə ifadə olunan əlamətlərin enibqalxmasını (dəyişməsinə) müqayisə etmək olar. Belə ki, 10%-dək olduqda zəif dəyişmə; 10%-dən 25%-dək olduqda orta dəyişmə; 25%-dən yuxarı olduqda yüksək dəyişmə sayılır.

Dispersiya – faktiki göstəricinin orta göstəricidən sapma ölçüsüdür:

$$\sigma^2 = \frac{\sum(y_i - \hat{y}) \times n_i}{\sum n_i}$$

Burada σ " - dispersiya; y – hər bir hadisəyə nəzarətin gözlənilən qiyməti; \hat{y} – gözlənilən orta qiymət; n – nəzarətin baş vermə miqdarı göstərir.

Beləliklə, riskin həcmi və ya riskin dərəcəsi iki kriteriya ilə ölçülə bilər: orta gözlənilən qiymət, mümkün olan nəticənin dəyişkənliyi. Orta gözlənilən qiymət –

bu o göstəricidir ki, hansı ki qeyri-müəyyən vəziyyətdən asılıdır. Beləliklə baş verməsi ehtimal olunan nəticə seçilir.

Maliyyə nöqtəyi-nəzərindən riskin üç dərəcəsi ola bilər: mümkün risk; böhranlı risk; fəlakətli risk. Risk dərəcəsi gözlənilən itkinin həmin itkinin baş verməsi ehtimalına hasili kimi müəyyən edilir:

$$R = I_1 I E_1 + (I_2 + I_2) I E_2$$

Burada, I_1 və I_2 – I və II variantlar üçün uyğun olaraq qərarın reallaşdırılmaması halında mümkün itkinin mütləq ifadədə kəmiyyəti; E_1 və E_2 – I və II variantlar üçün uyğun olaraq itkinin baş verməsi ehtimalıdır.

Beləliklə, iqtisadi risk iki toplananın – yanlış qərar nəticəsində yaranan mümkün itkinin və bu qərarın reallaşdırılması ilə əlaqədar xərclərin cəmindən ibarətdir.

Bu kontekstdə maliyyə risklərinin neytrallaşdırılması müəyyən risk növləri ilə qarşılaşma ehtimalını azaltmaq və ya aradan qaldırmaq üçün daxili strategiyaların və nəzarət vasitələrinin işlənilməsi hazırlanmasını nəzərdə tutur. Bu tədbirlərə sərt maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi, investisiya portfellerinin şaxələndirilməsi, kifayət qədər ehtiyatların saxlanması, hərtərəfli risk qiymətləndirmələrinin aparılması və konservativ maliyyə təcrübələrinin qəbulu daxil ola bilər.

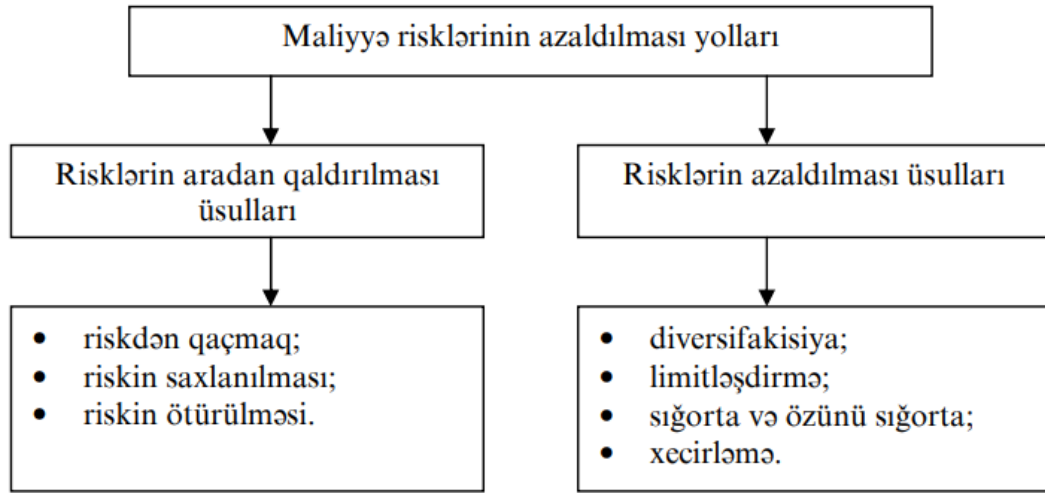
Riskin ötürülməsi riskə görə məsuliyyətin başqa birinə, məsələn, sığorta şirkətinə ötürülməsini nəzərdə tutur.

Azərbaycanda fermerlər riskləri azaltmaq üçün texnoloji irəliləyişlərə və innovativ əkinçilik təcrübələrinə etibar edirlər. Onlar məhsuldarlığın proqnozlaşdırılmasını yaxşılaşdırmaq, resurs israfını azaltmaq və resursların bölüşdürülməsini optimallaşdırmaq üçün müasir suvarma sistemlərindən, dəqiq kənd təsərrüfatı texnikalarından və qabaqcıl hava proqnozlarından istifadə edirlər.

Ölkədə torpaq və istehsal vasitələri üzərində xüsusi mülkiyyətin inkişafını nəzərdə tutan aqrar islahatların həyata keçirilməsindən sonra kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarının maliyyə imkanlarının artırılması üçün dövlət büdcəsindən subsidiyaların verilməsinə başlanılıb. Hazırda kənd təsərrüfatı

məhsullarının istehsalçılara büdcə yardımının göstərilməsi dövlətin aqrar siyasətinin əsas istiqamətinə çevrilmişdir.

Şəkil.5. Maliyyə risklərinin azaldılması yolları

Mənbə: https://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/80_iqtisadi.pdf

Bu prosesə nisbətən yaxın vaxtlarda başlansa da, respublikamızda kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılara müxtəlif formalarda yardımın göstərilməsi sahəsində artıq müəyyən təcrübə toplanmışdır. Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatının dəstəklənməsi sahəsində ilkin təcrübənin əsası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1999-cu il 22 mart tarixli “Aqrar sahədə islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” sərəncamı ilə qoyulub. Bu sərəncama əsasən, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları torpaq vergisi istisna olmaqla, bütün vergilərdən azad edilib. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2005-ci il 31 yanvar tarixli qərarına əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən və kənd təsərrüfatında istifadə olunan bəzi mallar əlavə dəyər vergisindən azad edilib. (Qasımova E.A. 2018, s.54)

Maliyyə təhlükəsi o zaman yaranır ki, təsərrüfat şirkəti həm daxili, həm də xarici təsirlərin təsiri ilə kapital götürsün və ya ipoteka öhdəliyi götürsün. Pulun dəyərində, habelə borc verilmiş vəsaitlərin miqdarına və təklifinə təsərrüfatların kredit qabiliyyəti təsir edə bilər. Menecerlər daxil olan və çıxan dollarları uyğunlaşdırdıqca, təsərrüfat tərəfindən təmin edilən pul vəsaitlərinin hərəkəti tələb olunan vəsaitlərin vaxtına təsir edə bilər. Təsərrüfat aktivlərinin idarə edilməsi və

monitorinqi, o cümlədən icarə və ya icarə müqavilələri təsərrüfat maliyyəsinə və gəlirliliyinə təsir göstərə bilər. Təsərrüfat maliyyə proqramları qaydaları, qlobal tələb və təklif nümunələri, beynəlxalq ticarət dinamikası və hər hansı əməkdaşlıq razılaşmaları kimi makroiqtisadi mülahizələri nəzərə almalıdır. Bu baxışın məqsədi təsərrüfat maliyyə sisteminin prioritetlərini müəyyən etmək və təsərrüfat sahibləri və menecerlərinə maliyyə risklərinin idarə edilməsi resurslarını təklif etməkdir. Hər bir maliyyə hesabatı və planlaşdırma büdcəsi üçün əsas qeyd meyarlarını və xüsusi təsərrüfat maliyyə sisteminin həyata keçirilməsində təsərrüfat rəhbərlərinə kömək etmək üçün müvafiq alətləri göstərən yoxlama siyahısı təqdim olunur.

Maliyyə riski çox vaxt pul vəsaitlərinin hərəkəti və tələb olunan kreditləri əldə etmək və ödəmək imkanları ilə sıx əlaqəli olan istehsal və paylama risklərindən təsirlənir. İstehsal səviyyələri və məhsul dəyərləri fermerlərə maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirməyə imkan verən gəliri təmin etdiyi üçün, bu müxtəlif təhdid formalarının bir-birinə necə qarışdığını anlamaq və risklərin idarə edilməsini əsas prioritet etmək çox vacibdir.

Aşağıda nəzərə alınmalı olan maliyyə risklərinin idarə edilməsinin üç sahəsi var:

1. Mövcud kreditin məbləği, kreditin dərəcəsi və ödəmə şərtləri.
2. Fermerin likvidliyi və ya onun pul vəsaitlərinin hərəkəti istehsal etmək qabiliyyəti vacibdir.
3. Fermerin öz resurslarını saxlamaq və inkişaf etdirmək qabiliyyəti.

Maliyyə riskini idarə etmək üçün bəzi üsullar aşağıda verilmişdir, lakin bunu etmək üçün müxtəlif yollar mövcuddur və onların hər biri öz faydalarını təklif edir.

Kredit. Fermerin kapitalı borc götürmək qərarına onun riskə dözümlülüyü, təsərrüfat fəaliyyətinin miqyası və forması, fermerin təchizat təchizatçıları və ixrac alıcıları ilə münasibətləri və kreditorların müvafiq şərtlərlə kredit təklif etmək qabiliyyəti daxil olmaqla bir sıra dəyişənlər təsir edir. fermerə. Kreditlər vasitəsilə fermerlərə əlçatan olan likvidliyin artırılması onlara təsərrüfatlarını inkişaf etdirməyə imkan verir, eyni zamanda onları ödənilməmiş borclarını qaytarmağa

məcbur edir və onları defolt riski ilə üz-üzə qoyur. Daha çox krediti olan fermerlərin gəlirləri zəif olan bir il ərzində öz maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirə bilməyəcəklər. Ağır borcu olan fermerlər daha yüksək səviyyədə maliyyə riski ilə üzləşirlər.

Likvidlik. Fermerin nağd pul toplamaq qabiliyyəti likvidlik kimi təsvir edilir. Fermer fəlakət halında nə edərdi? Fermerin borclarını ödəmək üçün tez bir zamanda nağd pula çevrilə bilən kifayət qədər nağd pul və ya digər investisiyalar varmı? Nağd pula çevrilmək üçün ən çətin aktivlər torpaq və avadanlıqla əlaqəli aktivlərdir, saxlanılan mallar və ya malların çevrilməsi daha sadədir. Təminatın ən güclü forması evdə və ya seyfdə saxlanılan nağd puldur.

Qeyri-maliyyə aktivlərinin nağd pula çevrilməsi adətən əmtəənin satışı ilə həyata keçirilir. Yüksək likvidlik fermerin əmtəələri tez və əhəmiyyətli dəyər itkisi olmadan nağd pula çevirmək qabiliyyətinə aiddir. Yüksək likvidlik səviyyəsinin saxlanması aşağı gəlir və ya artan borc ehtimalına qarşı maliyyə buferinin təmin edilməsində çox vaxt faydalıdır. Müəyyən bir bölgədəki bütün fermerlər saxladıkları məhsulu eyni anda satmağa məcbur olarlarsa, qiymət aşağı düşəcək və likvid aktivlər ucuzlaşacaq.

Risqlərin idarə edilməsi yanaşması olaraq, fermer tez pula çevrilə bilən aktivləri satmaqla başlaya bilər. Daha az likvid aktivlər yalnız daha çox nağd pula ehtiyac olduqda satıla bilər.

İcarə. Əmlak və ya avadanlıqların icarəyə verilməsi və ya satılması ilə maliyyə yükü azaldıla bilər. Fermerlər torpaqları icarəyə götürməklə və ya icarəyə götürməklə böyük torpaq krediti götürmək kimi maliyyə yükündən xilas ola bilərlər. Bununla belə, fermer nəzərə almalıdır ki, icarə və icarə müqavilələri əlavə insan və hüquqi risklər yarada bilər. Müxtəlif torpaq sahibləri ilə sövdələşmələr yaratmaqla diversifikasiya bir torpaq sahibinin qərarlarının fermerin biznesinə mənfi təsir göstərməsi ehtimalını minimuma endirəcək.

Əmlakın, o cümlədən əmlakın icarəyə verilməsi və ya icarəyə verilməsi məşin kreditlərinə ehtiyacı aradan qaldırmaqla maliyyə riskini azalda bilər. Bundan əlavə, icarəyə götürülmüş və ya icarəyə götürülmüş texnikanın daha yeni və davamlı

olmasından asılı olmayaraq, fermer avadanlıqların nasazlığı və ya bahalı təmirə görə kompensasiya ehtiyacı ilə bağlı istehsal xərclərini azalda bilər.

Sığorta siyasəti aqrar sektorun iqtisadi tənzimlənməsində, xüsusilə də risklərin neytrallaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın digər sektorları ilə müqayisədə daha qeyri-sabit sənaye kimi tanınır. Buna görə də risklərin azaldılmasına yönəlmiş sığorta siyasətinin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sığorta siyasətlərini tətbiq etməklə kənd təsərrüfatında maraqlı tərəflər özlərini potensial təhlükələrdən və qeyri-müəyyənliklərdən qoruya bilərlər. Bu siyasətlər kənd təsərrüfatına xas olan müxtəlif riskləri, məsələn, əlverişsiz hava şəraiti, xəstəliklər, zərərvericilər və ya bazar dəyişkənliyi səbəbindən məhsul çatışmazlığını əhatə edir. Belə risklərin reallaşdığı halda sığorta fermerlərə və kənd təsərrüfatı sektorunun digər iştirakçılarna itkilərdən qurtulmağa və sabitliyi qorumağa kömək edən maliyyə təhlükəsizliyi şəbəkəsi rolunu oynaya bilər.

Bundan əlavə, sığorta siyasəti aqrar sektorun ümumi sabitliyinə və dayanıqlığına töhfə verir. Kənd təsərrüfatı ilə bağlı riskləri sığorta şirkətlərinə ötürməklə, fermerlər onların dolanışıq vasitələrinə ciddi təsir göstərə biləcək gözlənilməz hadisələrdən daim narahat olmadan öz əsas fəaliyyətlərinə diqqət yetirə bilərlər. Bu, onlara əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə, öz əməliyyatlarına sərmayə qoymağa və müasir əkinçilik təcrübələrini mənimsəməyə imkan verir və bununla da kənd təsərrüfatı sənayesində məhsuldarlığı və artımı təşviq edir. Bundan əlavə, sığorta siyasəti kənd təsərrüfatında innovativ texnologiyaların və təcrübələrin qəbulunu təşviq edir. Potensial itkilərin sığorta ilə ödənildiyini bilən fermerlər hesablanmış riskləri götürmək və məhsuldarlığını və gəlirliliyini artırmağa biləcək yeni üsulları araşdırmaq ehtimalı daha yüksəkdir. Bu, sektorda irəliləyişlərə təkan verir və kənd təsərrüfatı təcrübələrinin ümumi inkişafına töhfə verir. Yekun olaraq qeyd edək ki, sığorta polisləri riskləri neytrallaşdırmaqla aqrar sektorun tənzimlənməsində və sabitləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Sığorta siyasətləri müxtəlif kənd təsərrüfatı təhlükələrinə qarşı sığorta təmin etməklə, maliyyə müdafiəsini təklif edir, davamlılığı təşviq edir və kənd təsərrüfatında innovasiyaları təşviq edir. Bu sektorla bağlı unikal riskləri dərk edərək, kompleks sığorta siyasətinin həyata keçirilməsi

kənd təsərrüfatı sənayesinin ümumi iqtisadi mexanizmi və inkişafı üçün vacibdir. (Əliyev N.E, 2012, s.17-21)

Sığorta. İstənilən yetişdiricilər, adətən “daha yaxşı vəziyyətdə olan” daha çox sənaye fermerləri öz təsərrüfatlarını baş vermə ehtimalı az olan, lakin dağıdıcı təsirlərə malik ola biləcək əhəmiyyətli təhlükələrdən sığortalaya bilirlər. Digərləri arasında:

- fermerin və ya ailə üzvünün ölümü
- fermerlər xəstəlik və xəsərlər nəticəsində əlil olurlar
- kapital məhsulları partlayışlar və ya digər təhlükələr nəticəsində məhv edilir
- dolu, zəlzələ və daşqınlar məhsul itkisinə səbəb olur .

Müəyyən hallarda fermer bu böyük təhlükələrin təsirindən sığorta agentinə pul ödəyir. Əlverişsiz bir hadisə baş verərsə, sığorta şirkəti siyasətin müddəalarına uyğun olaraq borcludur. Mövsüm sığortası kimi də tanınan məhsulun mühafizəsi birbaşa riskə nəzarət siyasətidir. Sığortanın nə olduğu göz qabağındadır və xərclər də aydın görünür. Fermerlər, əksinə, mükafat dərəcəsinin xalis mənfəətlərinə təsirini hesablamaq üçün ciddi təxminlər edirdilər. Kiçik fermerlərə nadir hallarda həm ucuz, həm də səmərəli sığorta verilir.

Ehtiyatlar. Maliyyə riskini azaltmaq üçün bir fermer üçün öz maliyyə vəziyyətini bilmək vacibdir. Fermer yaxşı təsərrüfat qeydləri apararaq harada olduğunu, indi harada olduğunu və düzgün istiqamətdə getdiyini müəyyən edəcək. Fermerin maliyyə hesabatları ona maliyyə risklərini və maliyyə vəziyyətini yüksəltmək məcburiyyətində qaldıqda nəzərə almağa kömək edir.

Maliyyə riskini idarə etmək çox vaxt müəssisənin xalis sərvətinin artırılmasını tələb edir və fermerin hesabatları ona xalis sərvətinin hər il artıb-artmadığını və nə qədər artdığını görməyə imkan verir. Fermer maliyyə hesabatlarını nəzərdən keçirməklə öz likvidliyini və ödəmə qabiliyyətini qiymətləndirəcək və kifayət qədər likvidliyi qorumaq və əməliyyatının ödəmə qabiliyyətini artırmaqla maliyyə riskini azaldacaq. Qısaca desək, yaxşı maliyyə hesabatları fermerin maliyyə itkilərini

azaldır və onu müəssisənin ümumi gəlirliliyini artıracaq və uzunmüddətli həyatda qalmasını təmin edəcək addımlar atmağa istiqamətləndirir.

Kreditlər. Əhəmiyyətli miqdarda pul və ya uzun müddətə zəmanət verilə bilər, sabit faiz dərəcəsi kreditlə bağlı maliyyə yükünü azaldır. Dəyişən faiz dərəcələri zaman keçdikcə yüksələcək, bu da ödənişi çətinləşdirəcək və ya mümkün olacaq. Sabit faiz dərəcəsi başlanğıcda bir qədər yüksək olsa da, kreditin xərci zamanla artmayacaq.

Özünü ləğv edən kreditlər üçün maliyyə qeyri-sabitliyi tez-tez azalır. Özünü ləğv edən kreditlər, mahiyyət etibarilə, buğda emalı, südlük inəklər və ya yemlik mal-qara üçün kreditlər kimi kreditlə alınmış aktivlərin məhsuldarlığına əsasən ödənilə bilən kreditlərdir. Toxum inkişafı krediti tərəvəz satışı ilə, südlük inək krediti inəklərdən əldə edilən süd satışı ilə, yemlik mal-qara krediti isə mal-qara satışı ilə ödənilə bilər.

Ümumi iqtisadiyyatdakı son maliyyə qarışıqlığı ilə maliyyə risklərinin azaldılmasının niyə bu qədər vacib olduğunu başa düşmək asandır. Aydın maliyyə qeydlərinin aparılması və maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, ağıllı kredit seçimləri etmək, pul və kredit aktivlərini saxlamaq, torpaq və ya avadanlıq almaq əvəzinə icarəyə və ya icarəyə götürmək, inkişaf və satış xərclərinə nəzarət etmək və təsərrüfatdan kənar iş yerlərini təmin etmək bu formalardan yalnız bir neçəsidir. fermerlər maliyyə risklərini idarə edə bilərlər. Kənd təsərrüfatı sektoruna xas risklərə baxmayaraq, fermer riski azaltmaq və daha sabit və dayanıqlı biznes qurmaq üçün bu və digər risklərin idarə edilməsi üsullarından istifadə etməlidir.

Təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə vəziyyətini etibarlı şəkildə qiymətləndirmək və onu təsərrüfat sahiblərinə, tərəfdaşlara və kreditörlərə çatdırmaq üçün maliyyə hesabatları tələb olunur. Menecerlər müvafiq tədbirlər görmək üçün təsərrüfat maliyyə hesabatlarının təfərrüatlarından istifadə edərək potensial zəiflikləri və ya riskləri aşkar edə bilərlər. Bu bilik borc verənlərə kredit ərizələrini tamamlamaq və təsərrüfatların qısa və uzunmüddətli perspektivdə borc öhdəliklərini daşımaq və ödəmək potensialını qiymətləndirmək üçün lazımdır. Menecerlər təsərrüfat maliyyə

sistemini tərtib edərək öz xüsusi sektorları üçün aşağıdakı xüsusi prioritetlərə diqqət yetirməlidirlər:

- Aktivlər və öhdəliklər təsvir edilməlidir
- Gəlirlər, xərclər və pul vəsaitlərinin hərəkəti hər ikisi təsvir edilməlidir
- Əmlakın qiymətləndirilməsinin müxtəlif üsullarını müqayisə etmək və müqayisə etmək
- Balans hesabatı və mənfəət və zərər haqqında hesabat müqayisə edilir və müqayisə edilir
- Təsərrüfat və ya biznesin bütövlükdə gəlirli ola biləcəyini göstərmək
- Variantları qiymətləndirmək və məlumatlı seçimlər etmək

Təsərrüfat idarəçiləri problemin əlamətlərini kifayət qədər vaxt ərzində aşkar etmək üçün maliyyə riskinin qiymətləndirilməsi proqramından istifadə etməli, problemi dəqiq müəyyənləşdirmək üçün sübut toplamalı, potensial problemləri müəyyən etmək üçün diaqnoz təqdim etməli, problem bölgəsini həll etmək üçün addımların həyata keçirilməsi üçün həll yollarını tövsiyə etməli, sonra problemin düzgün idarə olunduğunu və həll edildiyini təmin etmək üçün izləyin.

2.2. Risk faktoru kimi aqrar sahədə mövcud maddi texniki bazasının təhlili

Prezident İlham Əliyevin uzaqgörən rəhbərliyi ilə Azərbaycanda “Azərbaycan modeli” kimi tanınan aqrar islahatlar uğurla həyata keçirilib və bu islahatlar ölkənin aqrar sektorunun dinamik inkişafında mühüm rol oynayıb. Bu islahatların həyata keçirilməsi 2005-2019-cu illər arasında kənd təsərrüfatı məhsullarının əhəmiyyətli artımına səbəb olmuşdur. Cədvəl 1 ümumi artımla 4,2 dəfə istehsal həcmində təsirli artımı nümayiş etdirir. Konkret olaraq, bitkiçilik məhsulları 3,8 dəfə, heyvandarlıq məhsulları isə 4,8 dəfə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu islahatların uğuru bir neçə əsas amillə əlaqələndirilə bilər. İlk növbədə, kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsi nəzərəcarpacaq dərəcədə genişləndi, nəticədə məhsul artdı. Bundan əlavə, ət, süd və digər heyvandarlıq məhsulları üçün yetişdirilən mal-qara və quşların sayında da ciddi artım müşahidə olunub. Heyvandarlığın baş sayındakı bu genişlənmə kənd

təsərrüfatı sektorunun ümumi artımına daha da kömək etdi. Bundan əlavə, Azərbaycan modelinin uğurunda məhsuldarlığın artması mühüm rol oynamışdır. Müasir kənd təsərrüfatı təcrübələrini, qabaqcıl texnologiyalar və səmərəli əkinçilik texnikasını mənimsəməklə Azərbaycan kənd təsərrüfatı sektorunda məhsuldarlıq səviyyəsini yüksəldə bildi. Məhsuldarlığın artırılmasına yönəldilmiş bu vurğu təkcə ümumi məhsulu artırmaqla yanaşı, sektorun davamlılığını və rəqabət qabiliyyətini də təmin etmişdir. Uzaqgörən yanaşması və strateji planlaşdırması ilə bu aqrar islahatların əsasını qoyan Ümummilli Liderin Heydər Əliyevin oynadığı mühüm rolu etiraf etmək vacibdir. Prezident İlham Əliyevin aqrar sektorun inkişafına göstərdiyi fədakarlıq və sadiqlik Azərbaycanın bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətlərə təkan verib. Bütövlükdə, aqrar islahatların Azərbaycan modelinin Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla həyata keçirilməsi Azərbaycanın aqrar sektorunu əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmişdir. İstər bitkiçilik, istərsə də heyvandarlıq məhsullarında istehsal həcmnin əhəmiyyətli artımı bu islahatların sektorun inkişafına təkan verməkdə və davamlı kənd təsərrüfatı təcrübələrini təşviq etməkdə səmərəliliyini vurğulayır.

Təhlilin əhatə etdiyi dövrdə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sayında 17,5 faiz, fərdi sahibkarların sayında isə 66,0 faiz əhəmiyyətli azalma müşahidə olunub. Lakin bu azalmalara baxmayaraq, ümumi məhsulun həcmi 66,3% artıb. Məhsulun həcmnin bu artımı kənd təsərrüfatı məhsuldarlığında 21,1% artım müşahidə olunduğunu göstərir.

Bu müsbət nəticələri ölkənin aqrar sektorunda həyata keçirilən sistemli islahatlarla əlaqələndirmək olar. Bu islahatlar kənd təsərrüfatında məşğul olanların sayının 24 il ərzində 55,4%-ə yüksəlməsinə səbəb olub. Bundan əlavə, kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan məşğul əhəlinin xüsusi çəkisi 1995-ci ildəki 30,8%-dən 2019-cu ildə 5,2 faiz bəndi artımla 36,0%-ə yüksəlmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu dəyişikliklər kənd təsərrüfatı müəssisələrinin və fərdi sahibkarların sayının azalmasına baxmayaraq, kənd təsərrüfatı məhsuldarlığının yüksəldilməsi istiqamətində aparılan islahatların səmərəliliyini nümayiş etdirir. Məhsulun həcmnin və məhsuldarlığın artması, aqrar sektorda

məşğulluğun artması ölkənin kənd təsərrüfatı sənayesində müsbət transformasiyadan xəbər verir.

Cədvəl 1. Təsərrüfat kateqoriyaları üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu (faktiki qiymətlərlə, mln.manat)

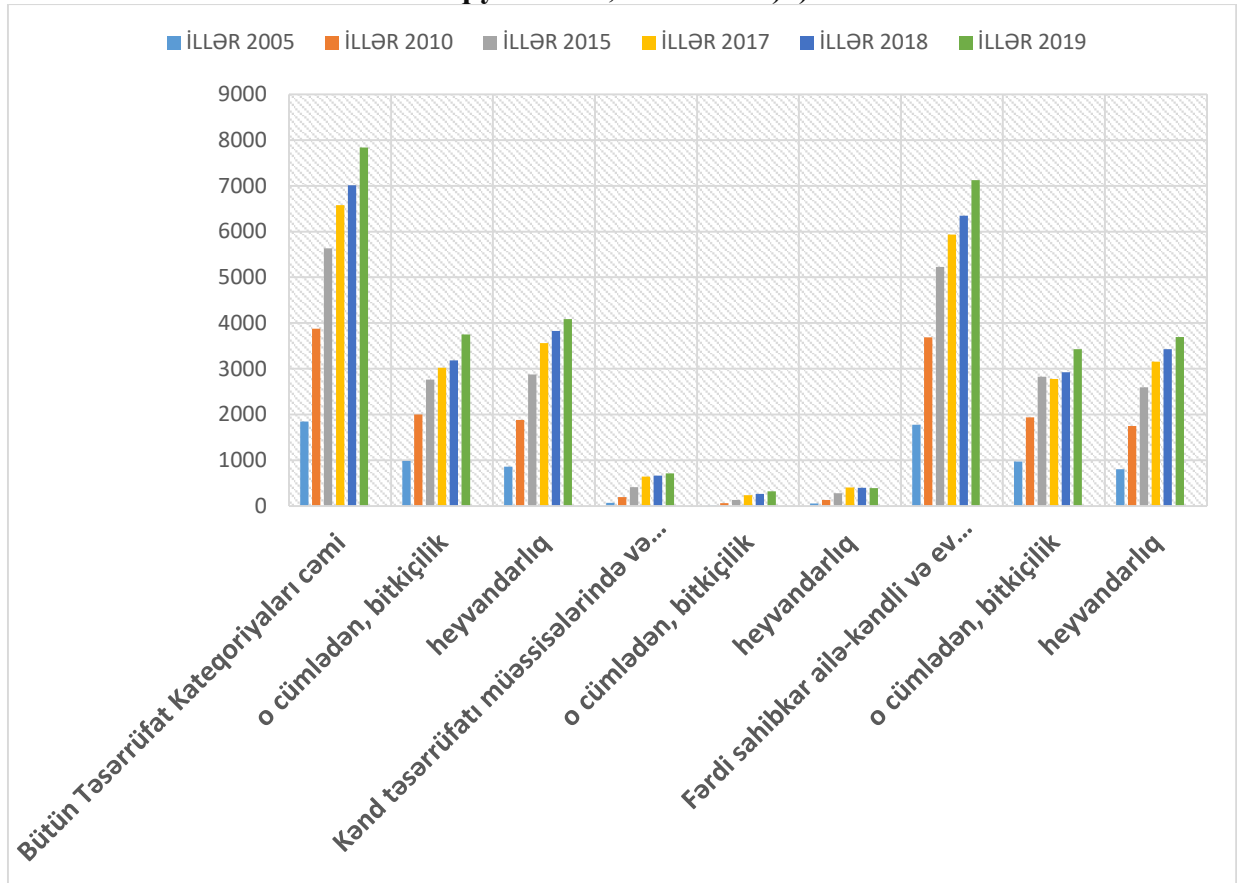
	İLLƏR						2005-2019-cu illərdə artım sürəti, faizlə
	2005	2010	2015	2017	2018	2019	
Bütün Təsərrüfat Kateqoriyaları cəmi	1844.8	3877.7	5635.3	6580	7010.1	7836.7	4,2 dəfə
o cümlədən, bitkiçilik	988.2	1999.2	2761.1	3019	3186	3751.2	3,8 dəfə
heyvandarlıq	856.6	1878.5	2874.2	3561	3824.0	4085.5	4,8 dəfə
Kənd təsərrüfatı müəssisələrində və sair təşkilatlarda	68.8	192.6	410.1	645.2	660.9	713.2	10,4 dəfə
o cümlədən, bitkiçilik	13.9	60.0	132.5	238.5	262.1	321.0	23,1 dəfə
heyvandarlıq	54.9	132.6	277.6	406.9	398.8	392.2	7,1 dəfə
Fərdi sahibkar ailə-kəndli və ev təsərrüfatları cəmi	1776.0	3685.1	5225.2	5934.6	6349.1	7123.5	4 dəfə
o cümlədən, bitkiçilik	974.3	1939.2	2828.6	2780.5	2923.9	3430.2	3,5 dəfə
heyvandarlıq	801.7	1745.9	2596.6	3154.1	3425.2	3693.3	4,6 dəfə

Mənbə: Dövlət statistika komitəsinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Respublikada əhalimizin maddi rifahının yüksəldilməsi istiqamətində aparılan davamlı tədbirlər nəticəsində 2005-2019-cu illərdə orta aylıq əməkhaqqının əhəmiyyətli dərəcədə artdığının şahidi olmuşuq. Bu dövrdə orta aylıq əmək haqqı 5,1 dəfə artaraq 635,1 manata çatıb. . Qeyd edək ki, aqrar sektorda ciddi artım

müşahidə olunub, maaşlar 8,9 dəfə artaraq 371,4 manata çatıb. Bu, sektorun ümumi iqtisadiyyata töhfəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsi, onun xüsusi çəkisinin 2005-ci ildəki 33,7%-dən 2019-cu ildə 58,5%-ə yüksəlməsi ilə nəticələnmişdir. Bu müsbət meyillər vətəndaşlarımızın maddi rifahının yaxşılaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsini əks etdirir.

Qrafik.2. Təsərrüfat kateqoriyaları üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu (faktiki qiymətlərlə, mln.manat)*)

Mənbə: Dövlət statistika komitəsinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Respublikada əhalimizin maddi rifahının yüksəldilməsi istiqamətində aparılan davamlı tədbirlər nəticəsində 2005-2019-cu illərdə orta aylıq əməkhaqqının əhəmiyyətli dərəcədə artdığının şahidi olmuşuq. Bu dövrdə orta aylıq əmək haqqı 5,1 dəfə artaraq 635,1 manata çatıb. . Qeyd edək ki, aqrar sektorda ciddi artım müşahidə olunub, maaşlar 8,9 dəfə artaraq 371,4 manata çatıb. Bu, sektorun ümumi iqtisadiyyata töhfəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsi, onun xüsusi çəkisinin 2005-ci ildəki 33,7%-dən 2019-cu ildə 58,5%-ə yüksəlməsi ilə nəticələnmişdir. Bu

müsbət meyillər vətəndaşlarımızın maddi rifahının yaxşılaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsini əks etdirir.

Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş geniş təhlil və qiymətləndirmələrdən sonra fəaliyyəti yararsız hesab edilən Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin tabeliyində olan dövlət müəssisə və təşkilatlarının ləğvi, özəlləşdirilməsi, yenidən təşkili və idarə edilməsi ilə bağlı müxtəlif ehtiyaclar müəyyən edilib.

Bu araşdırma zamanı aqrar-sənaye məhsullarının emalının mövcud vəziyyətinin hərtərəfli təhlili aparılıb, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə fəaliyyəti qiymətləndirilib. Qeyd etmək lazımdır ki, bu söylər əhalinin ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmasına səbəb olmuşdur (Cədvəl 2-yə baxın).

Cədvəl 2. Ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi (2019- cu il).

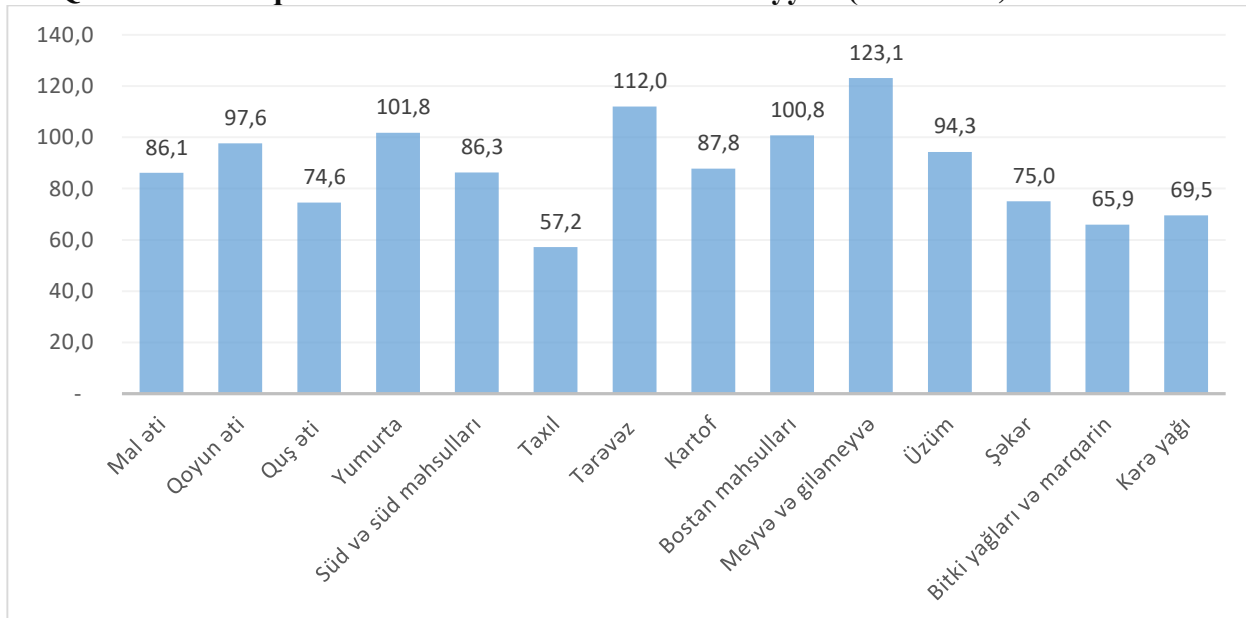
Məhsullar	Özünütəminatmə səviyyəsi, faizlə
Mal əti	86.1
Qoyun əti	97.6
Quş əti	74.6
Yumurta	101.8
Süd və süd məhsulları	86.3
Taxıl	57.2
Tərəvəz	112.0
Kartof	87.8
Bostan məhsulları	100.8
Meyvə və giləmeyvə	123.1
Üzüm	94.3
Şəkər	75.0
Bitki yağları və marqarin	65.9
Kərə yağı	69.5

Mənbə: Dövlət statistika komitəsinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Araşdırmalar göstərir ki, ölkənin aqrar sektorunda müsbət artım olsa da, bu, ilk növbədə ekstensiv amillərə əsaslanır. Kiçik təsərrüfatlarda dənli bitkilərin, kartofların, meyvələrin, tərəvəzlərin becərilməsi çay yarpağı, pambıq, tütün, üzüm sahələri kimi məhsullar hesabına artmışdır. Bundan əlavə, meyvə və giləmeyvə becərilməsi qismən azalmışdır. İstehsal strukturunun bu geniş artımı ölkə daxilində kənd təsərrüfatı məhsullarının qeyri-rasional tərkibi ilə nəticələndi. Bu tədqiqat milli ərzaq bazarında süd məhsullarının istehsalı və idxalını, meyvə-tərəvəzin emal həcmi, idxalını təhlil etmək məqsədi daşıyır. Bundan əlavə, bu məhsulların sənaye istehsalına yönəldilmiş nisbəti araşdırılır və bu göstəricilər xarici ölkələrin göstəriciləri ilə müqayisə edilir.

Kənd təsərrüfatı sektorunda 2020-ci ildən 2021-ci ilə qədər istehsalda davamlı artım müşahidə olunub. 2020-ci illə müqayisədə 2021-ci ildə kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi həcmi 5 faiz artıb. Konkret olaraq, heyvandarlıq məhsullarında 2,6 faiz, tərəvəz məhsullarında isə 7,3 faiz artım olub.

Qrafik. 3. Ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi (2019- cu il).

Mənbə: Dövlət statistika komitəsinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Buna baxmayaraq, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının idxalı yenə də eyni məhsulların ixracını bir neçə dəfə üstələyir

Kənd təsərrüfatı sektorunda 2020-ci ildən 2021-ci ilə qədər istehsalda davamlı artım müşahidə olunub. 2020-ci illə müqayisədə 2021-ci ildə kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi həcmi 5 faiz artıb. Konkret olaraq, heyvandarlıq məhsullarında 2,6 faiz, tərəvəz məhsullarında isə 7,3 faiz artım olub.

Cədvəl 3. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı

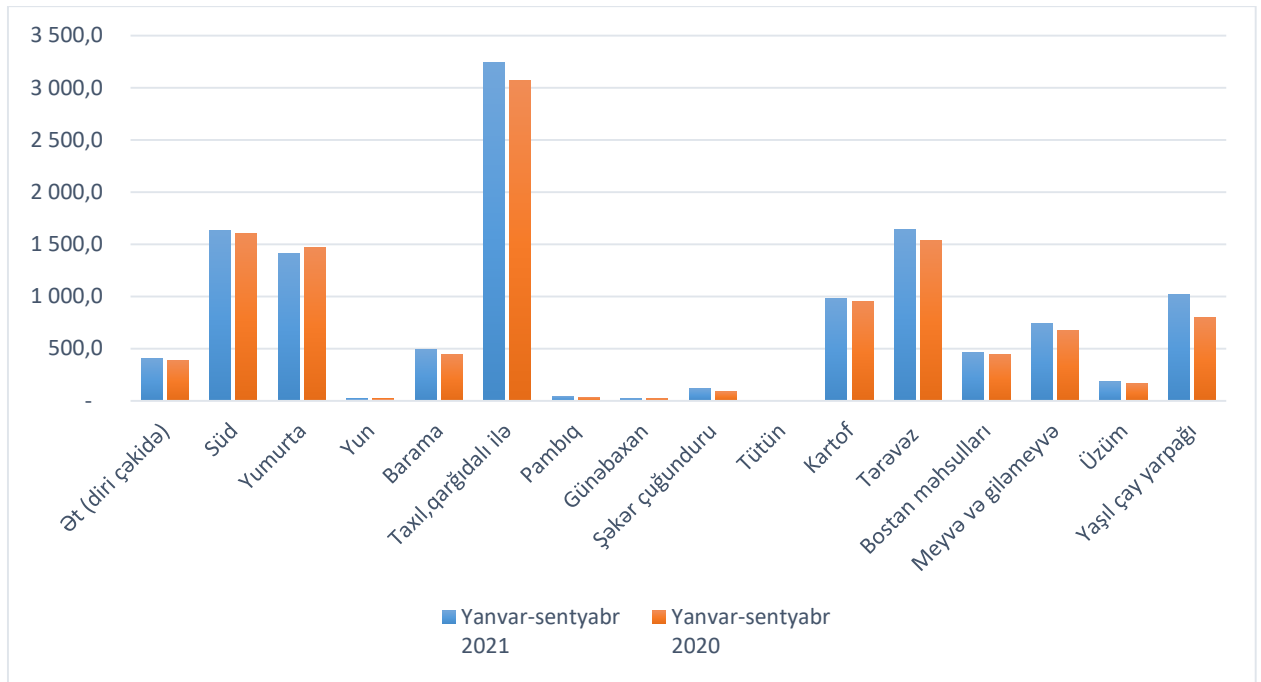
Məhsul adı	Ölçü	Yanvar-sentyabr 2021	Yanvar-sentyabr 2020	Ötən ilin müvafiq dövrünə nisbəti,%-lə
Ət (diri çəkiddə)	min ton	399.6	387.1	103.2
Süd	min ton	1,627.3	1,602.1	101.6
Yumurta	mln, ədəd	1,412.2	1,467.9	96.2
Yun	min ton	15.9	15.9	100.1
Barama	ton	491.3	446.6	110.0
Taxıl,qarğıdalı ilə	min ton	3,246.8	3,069.6	105.8
Pambıq	min ton	45.1	36.1	125.0
Günəbaxan	min ton	24.4	24.4	100.1
Şəkər çuğunduru	min ton	117.0	89.8	130.3
Tütün	min ton	4.8	4.7	101.5
Kartof	min ton	984.8	950.5	103.6
Tərəvəz	min ton	1,639.2	1,536.0	106.7
Bostan məhsulları	min ton	458.2	446.1	102.7
Meyvə və giləmeyvə	min ton	740.1	677.1	109.3
Üzüm	min ton	181.0	168.5	107.4
Yaşıl çay yarpağı	ton	1,013.3	798.1	127.0

Mənbə: Dövlət statistika komitəsinin məlumatlarına əsasən hazırlanmışdır

Kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi istehsalının həcmi faktiki qiymətlərlə 7342,1 milyon manat, heyvandarlığın 45,7 faizi (3352,7 milyon manat), bitkiçilik sahəsinin 54,3 faizi (3989,4 milyon manat) təşkil edib. ÜDM-ə töhfə baxımından

kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahələrində yaradılmış əlavə dəyər 6,9 faiz təşkil edib.

Qrafik 4. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı

Mənbə: Dövlət statistika komitəsinin məlumatlarına əsasən tədqiqatçı tərəfindən hazırlanmışdır

Bitki və heyvandarlıq məhsuldarlığına hava şəraiti, zərərvericilər və xəstəliklərdən təsirlənə bilən müxtəlif bioloji proseslər ciddi şəkildə təsir edir. Məsələn, az yağıntı və ya quraqlıq məhsuldarlığın azalması ilə nəticələnə bilər, dolu və ya güclü yağışlar isə məhsulun ciddi zədələnməsinə və ya tamamilə məhv olmasına səbəb ola bilər. Bundan əlavə, zərərvericilərin və ya xəstəliklərin yayılması həm məhsullarda, həm də heyvandarlıqda əhəmiyyətli itkilərə səbəb ola bilər.

Fermerlərin qarşılaşdıqları problemlərdən biri toxum əkmək və torpaqlarını gübrələməklə bağlı qərar qəbul edərkən hava şəraiti, zərərvericilərin yayılması və xəstəliklərin yayılması ilə bağlı qeyri-müəyyənlikdir. Onlar yağıntının miqdarını və ya dolu fırtınalarının baş verməsini mütləq dəqiqliklə proqnozlaşdırma bilmirlər. Eynilə, zərərvericilər və ya xəstəliklərlə bağlı hər hansı bir problemin olub olmadığına əmin deyillər. Bu qeyri-müəyyənliyə baxmayaraq, fermerlər hələ də məhsul becərilməsi və heyvandarlığın idarə edilməsi ilə bağlı seçim etməlidirlər.

Bu qərar vermə prosesinin çətin olmasının səbəblərindən biri də şümləmə, əkin, gübrələmə və mal-qaraya qulluq üçün çəkilən xərclərin geri qaytarılmamasıdır.

Fermerlər öz resurslarını bu fəaliyyətlərə xərcləyirlər və əlverişsiz hava şəraiti, zərərvericilər və ya xəstəliklər səbəbindən nəticə əlverişsiz olarsa, maddi itkilərlə üzləşə bilirlər. Bu xas risk ona görə yaranır ki, fermerlər öz səylərinin yekun nəticəsinə tam əminlik olmadan məhsul istehsal edirlər. Bundan əlavə, avadanlıqların nasazlığı istehsal riskinin başqa bir mənbəyidir. Məsələn, istehsal mövsümündə fermerin traktoru xarab olarsa, bu, məhsulun vaxtında yığılmasına mane ola bilər və nəticədə ümumi məhsuldarlığa təsir göstərə bilər. Fermerlər istehsal risklərinin xas olduğu bir mühitdə fəaliyyət göstərirlər. Onlar hava şəraiti, zərərvericilər, xəstəliklər və avadanlıqların etibarlılığı ilə bağlı qeyri-müəyyənliklə üzləşirlər. Bu çətinliklərə baxmayaraq, onlar optimal məhsuldarlığı və maliyyə dayanıqlığını təmin etmək məqsədi ilə riskləri idarə etmək və azaltmaq üçün ən yaxşı mövcud məlumat və strategiyalara əsaslanaraq qərarlar qəbul edirlər.

Son illərdə kənd təsərrüfatı sahəsində istifadə olunan mühərriklərin gücündə nəzərəcarpacaq dərəcədə azalma müşahidə olunur. 1990-cı ildə istifadə edilən mühərriklərin ümumi at gücü 3 milyon idisə, 1999-cu ildə bu, 2,2 milyona, 2008-ci ilə qədər isə daha da 1,5 milyona düşdü. Mühərrikin gücünün bu azalması müxtəlif amillərlə əlaqələndirilə bilər.

Bu azalmanın əsas səbəblərindən biri kənd təsərrüfatı sektorunda çalışan işçilərin sayının əhəmiyyətli dərəcədə azalmasıdır. İşçi qüvvəsi azaldıqca, kənd təsərrüfatı işlərini yerinə yetirmək üçün yüksək güclü mühərriklərə ehtiyac azaldı. İşçilərin sayındakı bu azalma bir işçiyə sərf olunan enerjinin miqdarına da təsir göstərmişdir ki, bu da 1990-cı illə müqayisədə azalmışdır.

Mühərrikin gücünün və enerji istehlakının azalması elektrik enerjisindən istifadənin azalması ilə daha bir nümunədir. 1990-cı ildə kənd təsərrüfatı sektorunda ümumilikdə 3,3 milyard kilovat-saat (kVt/saat) elektrik enerjisi istehlak edilmişdir. Lakin 1999-cu ilə qədər bu rəqəm xeyli azalaraq 0,8 milyard kilovatsaata çatmışdır. Elektrik enerjisindən istifadənin bu azalması aqrar sektorda istehsalın maddi-texniki təminatında azalma olduğu arqumentini dəstəkləyir.

Bu məsələlərin həlli və aqrar sektorun ümumi məhsuldarlığının yüksəldilməsi üçün kənd təsərrüfatı istehsalında mexanikləşdirmə səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün

tədbirlərin görülməsi həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Daha qabaqcıl maşın və avadanlıqları mənimsəməklə fermerlər öz əməliyyatlarını optimallaşdıraraq, səmərəliliyi artıraraq və işçilərin sayındakı azalmanı kompensasiya edə bilərlər. Bu artan mexanizasiya təkcə zəifləmiş enerji gücünü kompensasiya etməyəcək, həm də kənd təsərrüfatı sahəsində ümumi məhsuldarlığa və davamlılığa töhfə verəcək. (Qurbanlı M.Ə, 2017 s.34)

Əmək cəmiyyətin ümumi sərvəti ilə yanaşı, maddi və mənəvi dəyərlərin yaradılmasında həlledici amildir. Elmi-texniki tərəqqi əmək alətlərinin təkmilləşdirilməsində, yeni əmək subyektlərinin istehsalata cəlb edilməsinin sürətləndirilməsində mühüm rol oynayır. Əmək iqtisadi kateqoriya kimi istehsal prosesinə münasibəti ilə xarakterizə olunur. Bir sıra fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Qeyd olunan ölkə kontekstində 4 milyon nəfərdən çox kənd əhalisinin yaşadığı şəraitdə məşğul əhalinin tərkibində zamanla nəzərəcarpacaq dəyişikliklər baş vermişdir. 2009-cu ildə respublikada məşğul olan fiziki şəxslərin ümumi sayı 4071,6 nəfər olmuşdur. Onlardan 1562 fiziki şəxs (və ya 28,4%) meşə və kənd təsərrüfatı ilə məşğul olub.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə məşğul əhalinin tərkibində xeyli dəyişiklik baş verdi. 1990-cı ildə sənaye sektorunda çalışanların faizi 12,7% idisə, 2009-cu ildə bu rəqəm 6%-ə qədər azaldı. Əksinə, kənd təsərrüfatında çalışan fərdlərin xüsusi çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. 1990-cı ildəki 30,9%-dən 2009-cu ildə 38,4%-ə yüksəlib. Bu tendensiya davam edib və 2015-ci ilə qədər göstəricidə iki dəfə artım olub. Elmi-texniki tərəqqinin inkişafı kənd təsərrüfatının işçi qüvvəsində müxtəlif dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu, fiziki cəhətdən tələbkar əməklə məşğul olanların sayının azalması ilə nəticələndi, eyni zamanda sektorda ixtisaslı işçilərin sayının artmasına səbəb oldu. Bu irəliləyişlər, çox güman ki, yeni texnikalar, maşınlar və avtomatlaşdırma tətbiq edərək, əl əməyinə ehtiyacı azaldıb və xüsusi bacarıqlara malik şəxslərə tələbatı artırıb. Bütövlükdə, elmi-texniki tərəqqi ilə birlikdə bazar iqtisadiyyatına keçid ölkədə əməyin tərkibinə və bölgüsünə təsir göstərmiş, sənayedə azalan nisbət, kənd təsərrüfatında isə artan nisbətlə, daha ixtisaslı rollara keçidlə də olsa.

2.3.Aqrar sahədə əsas risk faktorların qiymətləndirilməsi

Risk, hava şəraitinin dəyişməsi, zərərvericilərin və xəstəliklərin tezliyi kimi istehsala təsir göstərir. Avadanlıqların xarab olması bazar qiymətlərinin dəyişməsi kimi risk ola bilər. Kredit pulu da faiz dərəcələrinin qəfil dəyişməsi ilə riskli ola bilər. Risk həm də hökumətin siyasətindəki dəyişikliklər nəticəsində baş verir. Bu cür risklər çox vaxt təsərrüfat gəlirlərinə böyük təsir göstərir. Nəhayət, fermerin və onun ailəsinin sağlamlığı, rifahı və təsərrüfat üçün işçi qüvvəsi ilə bağlı risklər var. Aqrar sahədə ən çox yayılmış risk mənbələrini beş sahəyə bölmək olar:

1. İstehsal riski : xəstəliklər və hava dəyişkənliyi ilə əlaqədar
2. Bazar riski : qiymətlər
3. İnstitusional Risklər
4. İnsan resursları riski
5. Maliyyə riskləri

İstehsalda Risklər : Qiymətlərin dəyişməsi hər bir fermerin nəzarətindən kənaradır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətinə məhsulun təklifi, məhsula tələb və istehsalın maya dəyəri təsir edir. Məhsulun tədarükü fermerlərin qrup şəklində qəbul etdikləri istehsal qərarlarının məcmusundan və məhsuldarlığa təsir edən hava şəraitindən və digər amillərdən təsirlənir:

- Məhsula olan tələbat istehlakçı seçimindən, istehlakçıların gəlir səviyyəsindən, ümumi iqtisadiyyatın gücündən və rəqabət aparən məhsulların təklifindən və qiymətindən təsirlənir.

- Məhsul vahidinin istehsalının maya dəyəri həm ilkin məsrəflərdən, həm də gəlirdən asılıdır. Bu onu çox dəyişkən edir. İlkin məsrəflər istehsal qiymətlərindən daha az dəyişkən olsa da, məhsuldarlığın dəyişməsi ilə birlikdə istehsal xərcləri ciddi risk mənbəyinə çevrilir.

Riski azaldan amillər təsərrüfat məhsulunun miqdarının və ya səmərəliliyinin artması ehtimalını yüksəldən səbəblərdir. Zəif məhsuldarlıq ehtimalını azaltmaq üçün gübrə və peyin istifadə olunur. Yağışların qeyri-kafi olması ehtimalını azaltmaq üçün suvarma istifadə olunur. Risklərin azaldılmasına gəldikdə, bütün

amillər bərabər yaradılmır. Gübrə istifadə olunsa belə, məhsul həmişə yağışdan asılıdır, bu da əlverişli və ya əlverişsiz ola bilər. Torpağın rütubət səviyyəsi yüksəldikdə gübrə istifadəsi də aşağı məhsuldarlığa səbəb olacaqdır. Fermerlər, əksinə, eyni anda yalnız bir növ məhsul təhlükəsi ilə məşğul olmaq məcburiyyətində deyillər. Həmişə bir anda əlverişsiz hava, gəmiricilər və əlaq otları təhlükəsi ilə üzləşirlər. Zərərvericilərin və həşəratların məhv edilməsi nəticəsində yaranan yüksək məhsuldarlığın, quraqlığa davamlı məhsul kimi riski azaldan bir amillə qarşısı alınma bilməz. Fermerlər bir amilin zəif məhsuldarlıq ehtimalını minimuma endirə biləcəyini müəyyən edərkən eyni vaxtda müxtəlif dəyişənləri nəzərə almalıdırlar. Onlar məhsula təsir edən digər dəyişənləri nəzərə almaqla, onların məhsula olan mümkün təsirini nəzərə almalıdırlar. Məsələn, hibrid toxumlar rütubətli illərdə məhsuldarlığı artırma bilər, lakin quru illərdə adi növlərə nisbətən daha az məhsul verir. Fermerlər ehtiyatdan istifadədən gözlənilən gəlirin yüksək təhlükəni kompensasiya etmək üçün kifayət edib-etmədiyini nəzərə almalıdırlar. Əslində, fermerlər riski azaltmaq üçün amildən istifadənin riskləri və üstünlüklərini balanslaşdırmalıdırlar.

Fermerlər öz sənayelərinə xas olan xüsusi təhdidləri həll etmək üçün nəzərdə tutulmuş inkişaf etməkdə olan texnologiya və təcrübələri öyrənərək və tətbiq etməklə risklərini azalda bilərlər. Məsələn, yeni toxum sortları yetişdirilir və xüsusi əlamətlərə malik mal-qara yetişdirilir, məsələn:

- quraqlığa qarşı immunitetli qarğıdalı toxumu
- quşlara qarşı immuniteti olan sorqo toxumu
- xəstəlik və zərərvericilərə qarşı immunitetli toxumlar
- xəstəliyə davamlı olan mal-qara
- daha məhsuldar olması üçün inkişaf etdirilmiş heyvandarlıq
- yüksək qiymətli məhsullar üçün suvarma vacibdir
- məhsuldarlığı artırmaq məqsədi ilə yetişdirilən bitkilər və mal-qara.

Genetik texnologiyanın bir neçə ölkədə heyvandarlığın inkişafı ilə bağlı bəzi riskləri aradan qaldırmağı kommersiya baxımından mümkün etdiyinə dair bir neçə

nümunə var. Məsələn, yerli fermerləri daha keyfiyyətli mal-qara ilə təmin etmək üçün proqramlar tətbiq edilib ki, onlar mal-qaranı daha yüksək qiymətə sata bilsinlər.

Fermer məhsul yetişdirmək qərarına gəldikdə, məhsul xərclərinin dəyişkənliyi və potensial istehlak qiymətlərinin qeyri-müəyyənliyi səbəbindən marketing təzyiqi ilə üzləşir. Məhsul və ya mal-qara satışa hazır olana qədər bazar dəyişkənliyini azaltmaq və ya ədalətli qiymət müəyyən etmək üçün bəzi strategiyalar mövcuddur. Bunlar daha aşağıda əhatə olunacaqdı.

Məhsul yığıldıqdan sonra asanlıqla saxlanıla bilən hissələr, fermer asanlıqla saxlanıla bilən məhsul yetişdirərsə, ilin müxtəlif dövrlərində bazara çıxarıla bilər. Fermerlər tələb dalğalanmalarına diqqət yetirməli və qiymətlər ən aşağı olduğu halda satmalıdırlar. Bu, xüsusilə taxıl əsaslı qidalar və saxlama üçün əlverişli mövsümi məhsullar üçün doğrudur. Məhsulun saxlanması isə təhlükələr, yüksək qiymətlər və uğursuzluq ehtimalı ilə doludur. Otlaq, buzovlama və digər heyvandarlıq işləri baxımından yaxşı idarə olunsun da, mal-qaranın satın alınması il ərzində bir-birindən fərqli ola bilər. Bu yanaşma fermerin mənfəətini yaxşılaşdırır və ya artırmağa da bilər, lakin o, riski azaldır və il ərzində ardıcıl pul axını təmin edir. Fermerlər hər hansı bir vəziyyətin risklərini və üstünlüklərini bir daha ölçüb-biçməlidirlər.

Birbaşa satış müəyyən istehsalçılar üçün gəlirliliyi artırmaq və birbaşa son müştərilərə satmaqla təhlükəni minimuma endirmək üsulu ola bilər. Son müştərilərə birbaşa satış, xüsusən də əhali mərkəzlərinin yaxınlığındakı kiçik fermerlərə kömək edə bilər. Fermerlər isə bazara çıxarılan hər şeyin satılacağına əmin olmalıdırlar. Əks halda, tacirlərə satmaqdan daha kasıb vəziyyətə düşə bilərlər. Buna görə də onlar əmin olmalıdırlar ki, onlayn alış-verişdən əldə edəcəkləri artan gəlirlər əlavə xərcləri kompensasiya edəcək.

Malların satışı və ehtiyatların alınması üçün müqavilə razılaşmaları: Əgər fermerlər əmtəə satıcıları ilə əvvəlcədən razılaşmalar etsələr, qiymət dəyişkənliyi əhəmiyyətli dərəcədə azaldıla bilər. Müqavilə şərtləri istər fərdi şəxs, istərsə də şirkət üçün yaradıla bilər. Fermer əvvəlcədən ödəniləcək mükafatlardan da

xəbərdardır. Məsələn, mal-qara yem zavodu müəyyən qiymətə fermerin taxılını almağı seçə bilər və ya tütün sənayesi məhsulu üçün eyni şeyi edə bilər. Məhsul yığımı zamanı fermerlərdən məhsul alan hər hansı şirkətlər tez-tez onlara giriş təklif edirlər. Fermerlər və alıcılar şifahi və ya dərc edilmiş marketing müqavilələri bağlaya bilərlər. Müqavilələr həmçinin təhvil verilmiş malların qiymətini və malların təxmini keyfiyyətini müəyyən edir.

Forward qiymət, alıcı və satıcının məhsullar və ya heyvanlar təhvil verilməzdən əvvəl onların qiymətini müzakirə edib-etməməsidir. Məhsulun əvvəlcədən müəyyən edilmiş miqdarda, maya dəyəri və çatdırılma tarixində tədarükü üçün müqavilə bağlanır. Fermerlər bu üsuldan istifadə etməklə mallarına görə aldıkları qiymətin onların istehsal xərclərini ödəməməsi ehtimalını azaldacaqlar.

Forward qiymət xüsusilə yüksək spesifik və ya tez xarab olan mallar üçün vacibdir və o, həmçinin “niş” məhsullar üçün məşhurdur, lakin hazırda kiçik miqyaslı fermerlər tərəfindən ümumiyyətlə istifadə edilmir. Növbəti səhifədəki qutu inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daha böyük kommersiya fermerləri tərəfindən istifadə edilən bir neçə qiymət sistemlərini təsvir edir.

Bazar bilikləri, xüsusən də qiymət məlumatları qiymət riskinin idarə edilməsində mühüm komponentdir. Fermerlər mallarının uyğun qiymət detallarını izləməlidirlər. Onlar bu cür məhsulların mövsümi, illik və ya digər dövrü bazar nümunələrinə malik olub-olmadığını anlamağa çalışa bilərlər. Səhm qiymətlərinin hərtərəfli başa düşülməsi riskə nəzarət yanaşmasını təşkil etməyəcəkdir. Bununla belə, bu biliklərin verilməsi potensial qiymət hadisələrini daha effektiv proqnozlaşdırmaq baxımından fermerin mövqeyini artırır. O, fermerlərə təsərrüfatları ilə bağlı ilkin səviyyələri, məhsul və istehlakçı seçimi kimi fundamental qərarlar qəbul etməkdə kömək edəcək. O, fermerlərə müxtəlif mallar, inkişaf proqramları və pərakəndə satış seçimləri ilə bağlı təhlükəni müəyyən etməkdə kömək edəcək. Bəzən qiymət hərəkətləri proqnozlaşdırıla bilən mövsümi və ya tsiklik meylləri izləyir. Lakin çox vaxt tələb və ya təklif gözlənilmədən dəyişəcək və öz növbəsində bazar qiymətinə təsir edəcək. Fermerlər məhsul əkərkən

və ya mal-qara yetişdirmək üçün vəsait ayırdıqda, məhsullarının hansı qiymətə alınacağını dəqiq bilmirlər. Yağışların az olduğu şəraitdə məhsul istehsalı çox vaxt azalır və nəticədə qiymətlər yüksəlir.

Kənd təsərrüfatına dəstək verən qurumlardan xidmətlərin göstərilməsində gözlənilməz dəyişikliklərə aiddir. Bu cür institutlar həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi ola bilər və onlara banklar, kooperativlər, marketinq təşkilatları, giriş dilerləri və hökumətin genişləndirilməsi xidmətləri daxildir. İnstitusional riskin bir hissəsi qiymət dəstəyi və subsidiyalar kimi kənd təsərrüfatına təsir göstərən hökumət siyasətinin qeyri-müəyyənliyidir. Fermerlərin üzləşdiyi risklər çox vaxt siyasətçilər və menecerlər tərəfindən qəbul edilən qərarların nəticəsidir. Subsidiyalar, ixrac bitkiləri üçün qida keyfiyyəti qaydaları, heyvan tullantılarının utilizasiyası qaydaları və qiymət və ya gəlirə dəstək ödənişlərinin səviyyəsi təsərrüfat biznesinə böyük təsir göstərə biləcək hökumətin qəbul etdiyi qərarlara misaldır. Kredit və əldə edilmiş vəsaitlər, eləcə də həm formal, həm də qeyri-rəsmi institutlardan gələn biliklər kimi resursların mövcudluğunda gözlənilməz dalğalanmalar institusional zərər adlanır. Bu, kənd təsərrüfatına təsir edən hökumət siyasətləri ilə bağlı narahatlıqlara da aiddir. İnstitusional risk müxtəlif yollarla idarə oluna bilər.

Pravoslav cəmiyyətlərinin adət-ənənələri və təşkilatı insan ailəsi üçün riskdən qorunmaq üçün bir tədbir təklif etməyi hədəfləyir. Yaxın qrup əlaqələri, sağ qalma planının bir hissəsi kimi ehtiyac duyulduğunda qarşılıqlı yardım və özünə yardımla yekunlaşdı. Müəyyən hallarda, cəmiyyətin daha varlı və daha bacarıqlı iştirakçıları ehtiyac anlarında qohumlarına və ya qonşularına kömək etməyə borcludurlar. Bu, fərdi üzvün xəstələndiyi, yaralandığı və ya öldüyü hallarda kömək edə bilər; lakin bütün əhali təsirləndikdə uğurlu olmur. Məsələn, yağışın olmaması və ya məhsulun zərərvericiləri ilə yoluxması bölgədəki hər kəsə oxşar təsir göstərə bilər.

Fermerlər bir-birlərinə kifayət qədər inamı olduqda, kredit səfərbərliyi, vəsaitlərin alınması və satışı ilə bağlı bəzi qeyri-müəyyənlikləri azaltmaq üçün istehsalçı icması kimi qeyri-rəsmi şəkildə birlikdə fəaliyyət göstərəcəklər. Kredit və marketinq qrupları yaradacaq:

- Materialların alınması, kreditlərin idarə edilməsi və məhsulun təşviqi miqyas iqtisadiyyatından faydalanır.
- Əmanət və kredit səfərbərliyi pul yığmaq üçün iki üsuldur.
- Məhsullar qrafikə uyğun çatdırılır.

Fermer assosiasiyaları fərdi fermerlərin pullarını qarşılıqlı fonda birləşdirmək, bilikləri toplamaq və iştirakçılara yaymaq və toplu şəkildə satın almaqla riski azaldır.

İstehsalçı təşkilatlar tez-tez öz nümayəndələrini əlavə maliyyə mənbələri, istehsal olunan məhsulun gələcək qiymətləri, alınmış vəsaitlərin dəyəri, bu cür vəsaitlərin və hazır məhsulların xarakteri haqqında maarifləndirməyə xidmət edir. İştirakçıları ilə mübadilə edildikdə, bu tip məlumat onlara təsərrüfat təsərrüfat strukturunun üzləşdiyi bir çox təhlükələrin öhdəsindən gəlməyə kömək etməyə imkan verir.

Fermerlər ilk növbədə əməkdaşlığın üstünlüklərini dərk etməli və icmanın formalaşmasında ilk mərhələ kimi öz səylərini təşkil etməyə hazır olduqlarını nümayiş etdirməlidirlər.

Fermerlər həmçinin daha mütəşəkkil kooperativ təşkilatları yaratmaq və onlara cəlb etmək yolu ilə ərzaq məhsullarının satış həcmindən, giriş və materialların toplu əməliyyatlarından və kredit səfərbərliyindən qazanc əldə edəcəklər. Kooperativ təşviqi aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- treyderlər üçün toplu alışı və ya toplu daşınmasını asanlaşdırmaq üçün yüklərin birləşdirilməsi
- qiymətlərə qənaət etmək üçün insanlar attraksionları dəyişdirirlər
- danışıqlar zamanı satıcılarla əməkdaşlıq etmək
- pula qənaət etmək üçün girişləri toplu olaraq almaq
- üzvlər investisiyaları və kreditləri səfərbər etmək üçün qarşılıqlı təminatla malikdirlər

Daha böyük fermerlər əmək məhsuldarlığı risklərini həll etmək üçün əl əməyini at gücü, traktor və ya motorlu alətlərlə əvəz edə bilirlər. Təsərrüfat

müəssisələrinin və biznes birləşmələrinin dəyişdirilməsi kimi müxtəlif istehsal proqramları nəzərdən keçirilə bilər. Əkinlərarası əkinçilik, sahə arxitekturasının optimallaşdırılması, əməyə qənaət edən texnologiyanın tətbiqi və digər tədbirlər də riskə nəzarətdə kömək edəcəkdir.

FƏSİL III. AQRAR SAHƏDƏ İQTİSADI RİSKLƏRİN AZALDILMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Aqrar sahədə risklərin azaldılması strategiyalarının təkmilləşdirilməsi

Kənd təsərrüfatında risklərin azaldılması strategiyalarının təkmilləşdirilməsi kənd təsərrüfatı sistemlərinin sabitliyini və dayanıqlığını təmin etmək üçün çox vacibdir. Effektiv risklərin idarə edilməsi üsullarını tətbiq etməklə fermerlər iqlim dəyişikliyi, zərərvericilər və xəstəliklər, bazarın dəyişməsi və təbii fəlakətlər kimi müxtəlif amillərin təsirini azalda bilər. Burada nəzərə alınmalı bəzi əsas strategiyalar var:

1. Diversifikasiya strategiyası: Məhsulun şaxələndirilməsi tək bir məhsula güvənmək əvəzinə müxtəlif məhsulların yetişdirilməsini nəzərdə tutur. Bu strategiya əlverişsiz hava şəraiti, zərərvericilər və ya xəstəliklər səbəbindən məhsulun ümumi çatışmazlığı riskini azaltmağa kömək edir. Diversifikasiya etməklə fermerlər risklərini yaya və daha sabit gəlir axını təmin edə bilərlər.

Məhsulun şaxələndirilməsi tək bir məhsula diqqət yetirmək əvəzinə təsərrüfatda müxtəlif növ bitkilərin yetişdirilməsini əhatə edən kənd təsərrüfatı təcrübəsidir. Bu strategiya fermerlərə bir sıra üstünlüklər təklif edir, o cümlədən risklərin azaldılması və gəlirdə sabitliyin artması. Məhsulun diversifikasiyası ilə bağlı bəzi əsas məqamlar bunlardır:

Müxtəlif məhsullar yetişdirməklə, fermerlər məhsulun ümumi çatışmazlığı riskini azadırlar. Fərqli bitkilər hava şəraitinə, zərərvericilərə və xəstəliklərə qarşı müxtəlif tolerantlığa malikdir. Deməli, bir məhsul əlverişsiz şəraitə görə sıradan çıxsa, digər məhsullar hələ də inkişaf edə, müəyyən istehsal və gəlir səviyyəsini təmin edə bilər.

Məhsulun şaxələndirilməsi fermerlərə il ərzində daha sabit gəlir axını əldə etməyə kömək edir. Fərqli bitkilərin fərqli böyümə mövsümləri və bazar tələbatı var. Müxtəlif məhsul dövrlərinə malik məhsulları strateji olaraq seçməklə, fermerlər gəlirlərini ilin müxtəlif vaxtları üzrə bölüşdürə, bir məhsulun satışından asılılığını azalda bilərlər.

Müxtəlif çeşidli bitkilərin yetişdirilməsi torpağın sağlamlığını və məhsuldarlığını yaxşılaşdırır. Fərqli bitkilər müxtəlif qida tələblərinə və kök sistemlərinə malikdir, bu da qida maddələrinin tükənməsinin qarşısını almağa kömək edir və müəyyən bitkilərə xas olan zərərvericilər və xəstəliklər riskini azaldır. Diversifikasiyada ümumi təcrübə olan əkin dövriyyəsi həm də zərərverici və xəstəlik dövrlərini poza və torpağın strukturunu yaxşılaşdırır.

Məhsulların şaxələndirilməsi yeni bazar imkanları açır. Müxtəlif məhsullar yetişdirməklə, fermerlər müxtəlif istehlakçı tələblərini, o cümlədən niş bazarları və ya xüsusi məhsullar əldə edə bilərlər. Bu, bazara çıxışı artırmağa, gəlirliliyi yaxşılaşdırmağa və dəyişən əmtəə qiymətlərindən asılılığı azaltmağa kömək edə bilər.

Məhsulun şaxələndirilməsi ətraf mühitin davamlılığına töhfə verir. Müxtəlif məhsullar qarışığını becərməklə fermerlər gübrələr və pestisidlər kimi həddindən artıq kimyəvi maddələrə ehtiyacı azalda bilər, çünki zərərvericilər və xəstəliklərin müxtəlif məhsullar arasında yayılma ehtimalı azdır. Bu təcrübə həm də müxtəlif faydalı orqanizmlər, o cümlədən tozlandırıcılar və zərərvericilərin təbii düşmənləri üçün yaşayış yerləri təmin etməklə biomüxtəlifliyi təşviq edir.

Qeyd etmək vacibdir ki, məhsulun şaxələndirilməsi ehtiyatlı planlaşdırma və torpağın uyğunluğu, iqlim şəraiti, bazar tələbatı və fermerlərin təcrübəsi kimi amillərin nəzərə alınmasını tələb edir. Yerli kənd təsərrüfatının genişləndirilməsi xidmətləri və aqronomik ekspertlər məhsulun şaxələndirilməsi strategiyalarının effektiv şəkildə həyata keçirilməsinə dair təlimat verə bilərlər.

2. İqlim-ağıllı kənd təsərrüfatı strategiyası: İqlim dəyişikliyi, ekstremal hava hadisələrinin tezliyinin artması və vegetasiya mövsümlərində dəyişikliklər də daxil olmaqla, kənd təsərrüfatı üçün əhəmiyyətli risklər yaradır. Suya qənaət edən suvarma, qoruyucu əkinçilik, aqromeşəçilik və təkmilləşdirilmiş toxum sortları kimi iqlimə uyğun ağıllı kənd təsərrüfatı təcrübələrinin tətbiqi fermerlərə dəyişən iqlim şəraitinə uyğunlaşmağa və zəiflikləri azaltmağa kömək edə bilər.

İqlim-ağıllı kənd təsərrüfatı (CSA) davamlı qida istehsalını təmin etməklə yanaşı, kənd təsərrüfatında iqlim dəyişikliyinə yaratdığı problemləri həll etmək məqsədi daşıyan bir sıra təcrübə və yanaşmalara istinad edir. CSA iqlim dəyişikliyi ilə bağlı mülahizələri kənd təsərrüfatının planlaşdırılması və idarə edilməsinin bütün aspektlərinə inteqrasiya edərək fermerlərə iqlim dəyişikliyinə təsirlərinə uyğunlaşmaqda və onların təsirlərini azaltmaqda kömək edir.

CSA təcrübələri fermerlərə dəyişən iqlim şəraitinə uyğunlaşmağa və iqlim dəyişikliyinə kənd təsərrüfatı məhsuldarlığına mənfi təsirlərini minimuma endirməyə kömək edir. Bu, suya qənaət edən suvarma sistemləri, məhsulun şaxələndirilməsi və stressə dözümlü məhsul sortlarının istifadəsi kimi davamlılığı yaxşılaşdıran strategiyaların həyata keçirilməsini əhatə edir.

CSA həmçinin iqlim dəyişikliyinə töhfə verən kənd təsərrüfatından gələn istixana qazları emissiyalarının azaldılmasına diqqət yetirir. Mühafizəkar əkinçilik, aqromezəçilik (əkinçilik sahələrində ağacların əkilməsi) və qida maddələrinin təkmilləşdirilməsi kimi karbonu özündə saxlayan və emissiyaları azaldan təcrübələri həyata keçirməklə fermerlər iqlim dəyişikliyinə təsirinə azaldılmasına töhfə verə bilərlər.

İqlim-ağıllı kənd təsərrüfatı kənd təsərrüfatı məhsuldarlığını artırmaq və davamlı ərzaq istehsalını təmin etmək məqsədi daşıyır. Bu, resursdan istifadəni və ətraf mühitə təsirləri minimuma endirməklə yanaşı, məhsuldarlığı artıran dəqiq kənd təsərrüfatı və təkmilləşdirilmiş toxum sortları kimi innovativ texnologiyaların qəbulunu nəzərdə tutur.

CSA kənd təsərrüfatı sistemlərində dayanıqlığın yaradılmasını təşviq edir, fermerlərə iqlimlə bağlı şok və stresslərə tab gətirməyə və sağalmağa kömək edir. Bura gəlir mənbələrinin şaxələndirilməsi, qərarların qəbulu üçün iqlim məlumatlarından istifadə, suyun idarə edilməsi və torpağın sağlamlığının gücləndirilməsi daxildir.

İqlim-ağıllı kənd təsərrüfatı kənd təsərrüfatı icmalarının sosial və iqtisadi aspektlərini nəzərə alır. Bu, dəyər zəncirlərini gücləndirmək, bazarlara çıxışı

dəstəkləmək və resursların və faydaların ədalətli bölüşdürülməsini təmin etməklə fermerlərin həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq, gender bərabərliyini təşviq etmək və ərzaq təhlükəsizliyini gücləndirmək məqsədi daşıyır.

İqlim-ağıllı kənd təsərrüfatı təcrübələrinin həyata keçirilməsi müxtəlif maraqlı tərəflər, o cümlədən fermerlər, tədqiqatçılar, siyasətçilər və inkişaf təşkilatları arasında əməkdaşlıq tələb edir. Hökumətlər və beynəlxalq qurumlar CSA-nı siyasət çərçivələri, maliyyələşdirmə mexanizmləri və potensialın yaradılması təşəbbüsləri vasitəsilə dəstəkləyir.

İqlim-ağıllı kənd təsərrüfatını mənimsəməklə, fermerlər adaptasiya imkanlarını artırır, riskləri azaldır və iqlim dəyişikliyi şəraitində davamlı kənd təsərrüfatının inkişafına töhfə verə bilərlər. O, təkcə ətraf mühitin qorunmasına kömək etmir, həm də ərzaq təhlükəsizliyini təmin edir, fermerlərin həyat şəraitini yaxşılaşdırır və davamlı və dayanıqlı kənd təsərrüfatı sistemlərini təşviq edir.

3. Sığorta və maliyyə alətləri strategiyası: Kənd təsərrüfatı sığortası fermerləri quraqlıq, daşqın və ya zərərvericilər kimi gözlənilməz hadisələrin səbəb olduğu məhsul itkilərindən qoruya bilər. Hökumətlər və təşkilatlar kənd təsərrüfatı ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış sığorta sxemlərinin mövcudluğunu və əlçatanlığını təşviq etməli və dəstəkləməlidirlər. Bundan əlavə, fyuçers müqavilələri, hedcinq və opsiya kimi maliyyə alətləri fermerlərə qiymət risklərini idarə etməyə və gəlirlərini sabitləşdirməyə kömək edə bilər.

Kənd təsərrüfatı sığortası fermerləri təbii fəlakətlər və ya zərərvericilər nəticəsində məhsul itkiləri kimi üzləşdikləri müxtəlif risklərdən qorumaqda mühüm rol oynayır. Bu gözlənilməz hadisələri əhatə etməklə kənd təsərrüfatı sığortası fermerlərə maliyyə itkilərindən qurtulmağa və əməliyyatlarında sabitliyi qorumağa kömək edir.

Hökumətlər və təşkilatlar həqiqətən də kənd təsərrüfatı ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış sığorta sxemlərinin mövcudluğunu və əlçatanlığını təşviq etməli və dəstəkləməlidirlər. Bu, fermerləri sığorta proqramlarına daxil olmağa həvəsləndirmək üçün subsidiyaların və ya stimulların verilməsi, müxtəlif

regionlarda fermerlərin üzləşdiyi xüsusi riskləri aradan qaldıran sığorta məhsullarının hazırlanmasına köməklik göstərmək və kənd təsərrüfatı sığortasının faydaları haqqında məlumatlılığın artırılması kimi müxtəlif tədbirlər vasitəsilə həyata keçirilə bilər.

Maliyyə alətləri, o cümlədən fyuçers müqavilələri, hedcinq və opsiyonlar da qiymət risklərinin idarə edilməsində və fermerlərin gəlirlərinin sabitləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Fyuçers müqavilələri fermerlərə kənd təsərrüfatı mallarının qiymətlərini əvvəlcədən bağlamaq imkanı verir və bununla da onları qiymət dəyişkənliyindən qoruyur. Hedcinq fyuçers bazarında fiziki bazarda potensial itkiləri kompensasiya edən və ümumi riskə məruz qalmanı azaldan mövqelər tutmağı əhatə edir. Seçimlər fermerlərə əmtəələri əvvəlcədən müəyyən edilmiş qiymətə almaq və ya satmaq hüququ verir, lakin öhdəlik deyil, onlara qiymət risklərini idarə etməkdə çeviklik verir.

Bu maliyyə alətlərindən istifadə etməklə fermerlər qiymət dəyişkənliyi ilə bağlı qeyri-müəyyənliyi effektiv şəkildə idarə edə və daha proqnozlaşdırıla bilən gəlir əldə edə bilərlər. Fermerlərin bu alətləri anlamaq və səmərəli istifadə etmək imkanı verən məlumat və resurslara çıxış əldə etməsi vacibdir. Hökumətlər və maliyyə institutları fermerlərin bu maliyyə alətləri haqqında maarifləndirilməsində və onların bu alətlərin satıldığı bazarlara çıxışının asanlaşdırılmasında rol oynaya bilərlər.

Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı sığortası və fermerlərin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış maliyyə alətlərinin təşviqi onların maliyyə təhlükəsizliyi və kənd təsərrüfatı sektorunun sabitliyi üçün vacibdir. Bu, fermerlərin davamlılığını və rifahını dəstəkləmək üçün bu vasitələrin mövcudluğunu, əlçatanlığını və məlumatlılığını təmin etmək üçün hökumətləri, təşkilatları və maliyyə institutlarını cəlb edən birgə səydir.

4. İnformasiya və texnologiya strategiyası: Fermerlərin əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmələri üçün dəqiq və vaxtında məlumat əldə etmək çox vacibdir. Hökumətlər və kənd təsərrüfatının genişləndirilməsi xidmətləri fermerlərə müasir hava proqnozları, bazar qiymətləri və texnoloji irəliləyişlər təqdim

etməlidir. Dəqiq kənd təsərrüfatı, uzaqdan zondlama və məlumat analitikası kimi əkinçilik texnologiyaları resursların bölüşdürülməsini optimallaşdırır, məhsuldarlığı yaxşılaşdırır və risklərin idarə edilməsini təkmilləşdirə bilər.

Fermerlərin əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmələri və kənd təsərrüfatı təcrübələrini təkmilləşdirmələri üçün dəqiq və vaxtında məlumat əldə etmək həqiqətən çox vacibdir. Hökumətlər və kənd təsərrüfatının genişləndirilməsi xidmətləri fermerlərə bu məlumatın verilməsində mühüm rol oynayır. Kənd təsərrüfatında informasiya və texnologiya ilə bağlı bəzi əsas aspektlər bunlardır:

- Hava proqnozları: Hava şəraiti əkin, suvarma və məhsul yığımı da daxil olmaqla əkinçilik fəaliyyətlərinə böyük təsir göstərir. Vaxtında və dəqiq hava proqnozları fermerlərə öz əməliyyatlarını səmərəli planlaşdırmağa və əlverişsiz hava hadisələri ilə bağlı riskləri idarə etməyə kömək edir. Hökumətlər və meteorologiya agentlikləri veb saytlar, mobil proqramlar və yerli əlavə ofislər kimi müxtəlif kanallar vasitəsilə fermerlərə əlçatan və etibarlı hava məlumatı təqdim etməlidirlər.
- Bazar qiymətləri: Bazar qiymətlərini bilmək fermerlərə məhsul seçimi, məhsulun vaxtı və marketinq strategiyaları haqqında əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə imkan verir. Hökumətlər, kənd təsərrüfatı kooperativləri və bazar məlumat sistemləri bazar qiymətləri haqqında məlumatı toplayıb fermerlərə yaya bilər. Bu məlumat fermerlərə daha yaxşı sövdələşmələr aparmaq, məhsul yığımından sonrakı itkiləri minimuma endirmək və məhsullarını satmaqla bağlı əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək imkanını verir.
- Texnoloji irəliləyişlər: Fermerlərin kənd təsərrüfatındakı ən son texnoloji irəliləyişlər haqqında məlumatlandırılması onların uzunmüddətli davamlılığını üçün vacibdir. Hökumətlər və kənd təsərrüfatının genişləndirilməsi xidmətləri fermerləri yeni əkinçilik texnologiyaları və təcrübələri ilə tanış etmək üçün təlim proqramları, seminarlar və nümayişlər təşkil etməlidir. Buraya dəqiq kənd təsərrüfatı, uzaqdan zondlama, məlumat analitikası və avtomatlaşdırma

kimi yeniliklər daxildir ki, bu da resursların bölüşdürülməsini optimallaşdırır, məhsuldarlığı yaxşılaşdırır və risklərin idarə edilməsini təkmilləşdirə bilər.

- Dəqiq kənd təsərrüfatı: Dəqiq kənd təsərrüfatı su, gübrələr və pestisidlər kimi girişlərin istifadəsini optimallaşdırmaq üçün GPS, sensorlar və məlumat analitikası kimi qabaqcıl texnologiyaların istifadəsini nəzərdə tutur. Bu texnologiyaların tətbiqi ilə fermerlər tullantıları minimuma endirərək və məhsuldarlığı maksimuma çatdıraraq, ehtiyac duyulan yerləri dəqiq şəkildə hədəfləyə bilərlər. Bu yanaşma resursların səmərəli bölüşdürülməsinə, ətraf mühitə təsirin azaldılmasına və məhsuldarlığın artırılmasına gətirib çıxarır.
- Uzaqdan zondlama: Uzaqdan zondlama texnologiyaları, o cümlədən peyk görüntüləri və dronlar məhsulun sağlamlığı, torpağın rütubəti və bitki örtüyü göstəriciləri haqqında dəyərli məlumat verir. Bu məlumatları təhlil etməklə fermerlər narahatlıq doğuran sahələri müəyyən edə, məhsulun böyüməsinə nəzarət edə, xəstəlikləri və ya qida çatışmazlığını aşkar edə və vaxtında müvafiq tədbirlər görə bilərlər. Uzaqdan zondlama fermerlərə məlumatlara əsaslanan qərarlar qəbul etməyə imkan verir, nəticədə məhsuldarlıq və resursların idarə edilməsi yaxşılaşır.
- Data analitikası: Müxtəlif əkinçilik fəaliyyətləri ilə bağlı məlumatların toplanması və təhlili fermerlərə dəyərli fikirlər verə bilər. Məlumat analitikası üsulları fermerlərə nümunələri, tendensiyaları və korrelyasiyaları müəyyən etməyə kömək edə bilər və onlara öz təcrübələrini optimallaşdırmağa imkan verir. Məsələn, hava şəraiti, torpağın keyfiyyəti və məhsul məhsuldarlığı ilə bağlı tarixi məlumatları təhlil edərək, fermerlər məhsul seçimi, əkin tarixləri və suvarma qrafikləri haqqında əsaslandırılmış qərarlar qəbul edə bilərlər.

Bütövlükdə, düzgün və vaxtında məlumatın təmin edilməsi, müvafiq texnologiyaların tətbiqi ilə yanaşı, fermerlərə əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək, resurs bölgüsünü optimallaşdırmaq və məhsuldarlığı artırmaqla böyük fayda verə bilər. Hökumətlər və kənd təsərrüfatının genişləndirilməsi xidmətləri bu cür məlumatların yayılmasına üstünlük verməli və davamlı və səmərəli kənd təsərrüfatı

təcrübələrini təmin etmək üçün innovativ texnologiyaların qəbulunu dəstəkləməlidir.

5. İnfrastrukturun inkişafı strategiyası: Suvarma sistemləri, anbar anbarları və nəqliyyat şəbəkələri kimi adekvat infrastruktur məhsul yığımından sonrakı itkiləri minimuma endirmək və bazara çıxışı təmin etmək üçün vacibdir. Hökumətlər risklərin azaldılması səylərini dəstəkləmək üçün güclü kənd təsərrüfatı infrastrukturunun qurulmasına və saxlanmasına sərmayə qoymalıdırlar.

Aqrar sektorun səmərəli və effektiv işləməsi üçün adekvat infrastruktur çox vacibdir. O, məhsul yığımından sonrakı itkilərin minimuma endirilməsində, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində və fermerlərin bazara çıxışının asanlaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Kənd təsərrüfatında infrastrukturun inkişafının vacibliyini vurğulayan bir neçə əsas məqamı təqdim edirik:

- Məhsul yığımından sonrakı itkilərin minimuma endirilməsi: Müvafiq saxlama anbarları, soyutma sistemləri və nəqliyyat şəbəkələri kimi yaxşı infrastruktur xarab olma, zərərvericilər və qeyri-adekvat rəftar nəticəsində yaranan məhsuldan sonrakı itkiləri azaltmağa kömək edir. Təkmilləşdirilmiş infrastruktur sayəsində fermerlər məhsullarını təhlükəsiz saxlaya, keyfiyyətini qoruyub saxlaya və vaxtında bazarlara daşıya bilərlər.
- Bazara çıxış və gəlirlilik: Yollar, dəmir yolları və limanlar da daxil olmaqla yaxşı əlaqəli nəqliyyat şəbəkələri fermerlərin daha geniş bazarlara çıxışı və məhsulları üçün ədalətli qiymətlər əldə etməsi üçün vacibdir. Səmərəli daşıma malların kənd yerlərindən şəhər mərkəzlərinə daşınmasına sərf olunan vaxtı və xərcləri azaldır, fermerlərin məhsullarını satmasını asanlaşdırır və gəlirliliyini artırır.
- Riskin azaldılması və dayanıqlılıq: Güclü kənd təsərrüfatı infrastrukturunu sektorun təbii fəlakətlər, iqlim dəyişikliyi və bazar dəyişkənliyi kimi müxtəlif risklərə və qeyri-müəyyənliklərə davamlılığını artırır. Suvarma sistemləri quraqlığın təsirini azaltmağa kömək edir, daşqına qarşı tədbirlər isə güclü

yağışlar zamanı məhsulu qoruyur. Hökumətlər infraqstruktura sərmayə qoymaqla fermerlərə dəyişən şərtlərə uyğunlaşmaqda və kənd təsərrüfatı sektorunun zəifliyini minimuma endirməkdə kömək edə bilər.

- Texnologiyanın mənimsənilməsi: İnfraqstrukturun inkişafı çox vaxt kənd təsərrüfatında müasir texnologiyaların qəbulu ilə paralel gedir. Məsələn, suvarma sistemləri ağıllı sensorlar və avtomatlaşdırma ilə inteqrasiya oluna bilər, sudan istifadəni optimallaşdırır və məhsul məhsuldarlığını artırır. Temperatur və rütubətə nəzarət sistemləri ilə təchiz olunmuş anbarlar xarab olmanın qarşısını ala və tez xarab olan malların saxlama müddətini uzada bilər. Bu cür texnoloji irəliləyişlər güclü infraqstrukturun mövcudluğu sayəsində mümkün olur.
- Kəndin inkişafı: Kənd təsərrüfatı infraqstrukturunun qurulması da kəndin inkişafına kömək edir. O, məşğulluq imkanları yaradır, iqtisadi artımı stimullaşdırır və kənd icmalarında ümumi həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırır. Etibarlı infraqstruktura çıxış aqrobizneslərə investisiya cəlb edə və gəncləri kənd yerlərində qalmağa həvəsləndirə, dayanıqlı kənd təsərrüfatını təşviq edə və şəhər miqrasiyasını azalda bilər.

Kənd təsərrüfatında infraqstrukturun əhəmiyyətini nəzərə alaraq, hökumətlər möhkəm infraqstruktur sistemlərinin qurulmasına və saxlanmasına investisiyalara üstünlük verməlidirlər. Bu, kənd təsərrüfatı infraqstrukturunun davamlı inkişafı və effektiv idarə edilməsini təmin etmək üçün hökumətlər, özəl sektor qurumları və digər maraqlı tərəflər arasında uzunmüddətli öhdəlik və əməkdaşlıq tələb edir.

6. Bacarıqların artırılması və biliklərin mübadiləsi strategiyası: Təlim proqramları, seminarlar və fermerdən fermərə bilik mübadiləsi platformaları fermerlərin risklərin idarə edilməsi təcrübələri haqqında anlayışını artırmağa kömək edə bilər. Bu təşəbbüslər onların məhsulun idarə edilməsi, zərərvericilərə qarşı mübarizə, maliyyə planlaması və qərarların qəbulu sahəsində bacarıqlarını təkmilləşdirə bilər ki, bu da onlara riskin azaldılması üzrə effektiv strategiyaları həyata keçirməyə imkan verir.

Bacarıqların artırılması və biliklərin bölüşdürülməsi təşəbbüsləri fermerlərin risklərin idarə edilməsi təcrübələri haqqında anlayışlarının artırılmasında və kənd təsərrüfatının müxtəlif aspektlərində bacarıqlarının artırılmasında mühüm rol oynayır. Təlim proqramlarının, seminarların və fermerdən fermerə bilik mübadiləsi platformalarının fermerlərin effektiv risklərin azaldılması strategiyalarını həyata keçirmə qabiliyyətinə necə töhfə verə biləcəyinin daha ətraflı təsviri:

- Təlim proqramları: Təlim proqramları fermerlərə risklərin idarə edilməsi ilə bağlı bilik və bacarıqlar əldə etmək üçün strukturlaşdırılmış öyrənmə imkanları təmin edir. Bu proqramlar məhsul idarəetmə üsulları, zərərvericilərə və xəstəliklərə qarşı mübarizə tədbirləri, iqlimə uyğun kənd təsərrüfatı təcrübələri və kənd təsərrüfatı əməliyyatları üçün maliyyə planlaşdırması kimi müxtəlif mövzuları əhatə etmək üçün tərtib edilə bilər. Bu cür proqramlarda iştirak etməklə fermerlər riskləri azaltmağa və çətinliklərə qarşı dayanıqlığını artırmağa kömək edən yeni strategiya və texnologiyalar öyrənə bilərlər.
- Seminarlar: Seminarlar fermerlər üçün daha interaktiv və praktiki öyrənmə təcrübəsi təklif edir. Onlar tez-tez praktiki nümayişləri, qrup müzakirələrini və ekspert təqdimatlarını əhatə edir. Seminarlarda məhsul yığımından sonrakı idarə üsulları, suvarma idarəçiliyi, torpağın mühafizəsi üsulları və ya bazar təhlili kimi risklərin idarə edilməsinin xüsusi sahələrinə diqqət yetirilə bilər. Fermerlər dəyərli fikirlər əldə edə, öz təcrübələrini bölüşə və digərlərinin təcrübəsindən öyrənə, birgə öyrənmə mühitini inkişaf etdirə bilərlər.
- Fermerdən Fermerə Bilik Paylaşma Platformaları: Fermerdən fermerə bilik mübadiləsi platformaları fermerlərə fikir, təcrübə və ən yaxşı təcrübə mübadiləsi üçün məkan təmin edir. Bu platformalar müxtəlif formalarda ola bilər, o cümlədən yerli fermer qrupları, icma şəbəkələri və ya onlayn forumlar. Bilik və təcrübələrini bölüşməklə, fermerlər bir-birlərinin uğur və uğursuzluqlarından öyrənə, ümumi problemlərə innovativ həll yollarını kəşf edə və başqa yerlərdə effektivliyi sübut edilmiş təcrübələri uyğunlaşdırma

bilərlər. Bu peer-to-peer öyrənmə icma hissini gücləndirir və risklərin idarə edilməsi strategiyalarının qəbulunu təşviq edir.

Bu potensialın yaradılması təşəbbüsləri vasitəsilə fermerlər risklərin idarə edilməsi təcrübələri haqqında anlayışlarını artırma və effektiv strategiyaların həyata keçirilməsi üçün lazımı bacarıqları əldə edə bilərlər. Məhsulların idarə edilməsi üsullarını təkmilləşdirməklə fermerlər istehsalı optimallaşdırma, itkiləri minimuma endirə və dəyişən ətraf mühit şəraitinə uyğunlaşa bilərlər. Bundan əlavə, daha yaxşı zərərvericilərə qarşı mübarizə tədbirləri məhsulları invaziya və xəstəliklərdən qoruya bilər. Maliyyə planlaşdırması və qərar vermə bacarıqları fermerlərə resursları səmərəli şəkildə bölüşdürməyə və məlumatlı seçimlər etməyə kömək edir, kənd təsərrüfatı istehsalı ilə bağlı maliyyə risklərini azaldır.

Ümumilikdə, potensialın artırılması və bilik mübadiləsi təşəbbüsləri fermerlərə riskləri proaktiv şəkildə idarə etmək, onların məhsuldarlığını artırmaq və kənd təsərrüfatında qeyri-müəyyənliklər qarşısında dayanıqlılıq yaratmaq imkanı verir.

Bu risklərin azaldılması strategiyalarını həyata keçirməklə, maraqlı tərəflər müxtəlif risklərə tab gətirə və onlara uyğunlaşa bilən, fermerlər üçün ərzaq təhlükəsizliyini və dayanıqlı dolanışıq vasitələrini təmin edən daha davamlı kənd təsərrüfatı sistemləri yaratmaq üçün birlikdə işləyə bilərlər.

3.2. Aqrar sektorda risklərin idarə olunmasının qiymətləndirilməsi

Pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatı zamanla şirkətin pul vəsaitlərinin daxilolmalarının və xərclərinin necə dəyişdiyini göstərir. Bir illik mühasibat uçuğu ümumiyyətlə 12 aylıq dövrlərə bölünür. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat iki üsuldən birində istifadə edilə bilər:

- Gələcək fəaliyyətlərin uzunmüddətli proqnozu
- Cari maliyyə faktlarını özündə birləşdirən tarixi sənəd kimi.

Turistin xəritəyə ehtiyacı olduğu kimi təsərrüfat rəhbərinin də pul vəsaitlərinin hərəkəti təhlilinə ehtiyacı var. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında

hesabatlar həm də mövcud biznes üçün potensial investisiya və ya kreditin uzadılmasını qiymətləndirərkən kreditorlar üçün dəyərlidir. Likvidlik və əməliyyatın ümumi maliyyə sabitliyi kreditor üçün vacibdir.

Menecer bir illik proqnoz və baş verən hər ayın maliyyə əməliyyatlarının ətraflı qeydini yaratmaq üçün hər iki üsuldən istifadə edərdi.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat, növbəti hesabat dövrü ərzində kənd təsərrüfatı şirkətinə daxil olan və xərclənəcək pul vəsaitlərinin miqdarını və vaxtını proqnozlaşdırır. Bu, rəhbərliyə və ya borc verənə nə qədər pulun nə vaxt olacağını proqnozlaşdırmağa imkan verir. O, həmçinin tələb olunacaq borc götürülmüş pul vəsaitinin müddətini və miqdarını hesablamaqla firmanın borcunu ödəmə imkanlarını qiymətləndirə bilər. Pul vəsaitlərinin hərəkəti təkcə borcalanın nə qədər borc ala biləcəyini müəyyənləşdirməyə kömək etmir, həm də onun nə vaxt və nə qədər borcunu qaytara biləcəyini müəyyənləşdirməyə kömək edir.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat bir çek kitabçası kimi düşünülə bilər. Çek kitabçanız bütün nağd pul daxilolmalarınızı və çıxarmalarınızı qeyd edir. Hər ayın sonunda nağd pul qalığı aşkarlanır. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat mənfəət və zərər hesabatı ilə müqayisə oluna bilər, lakin daha nizamlı və metodikdir. Digər pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatları daha çox məlumat verir və idarəetmə və planlaşdırma vasitəsi kimi daha faydalıdır. Bu cür pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatların strukturu təxminən eynidir, pul vəsaitlərinin daxilolmaları büdcənin yuxarı hissəsində, pul vəsaitlərinin xaric edilməsi isə aşağı yarısında görünür.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın tərtib edilməsi üçün tələb olunan mürəkkəbli və vaxt onun məqsədi ilə müəyyən edilir. Əgər əvvəllər heç vaxt pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat yaratmamısınızsa, tarixi məlumatlara əsaslanan hesabatla başlamalısınız. Məsələn, pul vəsaitlərinin çıxarılması və daxilolmaları daxil olmaqla, əvvəlki bank çıxarışlarınızı məlumat mənbəyi kimi istifadə edin. Ayrı-ayrı korporativ və şəxsi bank hesablarınız varsa, hər iki dəstdən istifadə edərək pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat hazırlamalısınız.

Həm şirkət, həm də şəxsi/ailə yaşayış məsrəfləri və gəlirləri pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda uçota alınır. Nəticədə, təsərrüfat və ya təsərrüfat üçün proqnozlaşdırılan pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatını hazırlayarkən ailənin yaşayış xərclərini laqeyd olmamaq çox vacibdir. Proqnozlaşdırılan pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatı və ya gələcək əməliyyatlar haqqında hesabatı hazırlamaq üçün iki üsul var:

1. Keçən ilin gəlir və xərclərinə əsasən bütün təsərrüfat üzrə gələcək gəlir və xərcləri proqnozlaşdırmaq
2. Təsərrüfatların gəlir və xərclərini daxilolmaların, çıxışların, qiymətlərin və digər amillərin tam tədqiqinə əsaslanaraq layihələndirmək

Birinci yanaşma ən az səy tələb edir, lakin ikinci yol həddindən artıq təfərrüatlıdır, böyük hazırlıq və zəhmət tələb edir.

Birinci üsul, keçən ilki pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatından istifadə edərək proqnozlaşdırılan qiymət artımlarının proqnozlaşdırılmasını əhatə edir. Əgər bu il heyvandarlıq gəlirləri və qiymətlərinin 10% artacağı gözlənilirsə, heyvandarlıq gəlirləri əvvəlki ilə nisbətən 10% artacaq. Təbii ki, bu, həm də o deməkdir ki, builki istehsal səviyyəsi əvvəlki illə eyni olacaq. Qiymət və istehsal sabitliyi proqnozlaşdırıla bilsəydi, bu strategiya kifayət qədər çox olardı. Bununla belə, kənd təsərrüfatı sektorunda qiymət, maya dəyəri və istehsal dəyişkənliyi bu strategiyayı planlaşdırma və büdcə tərtib etmək üçün çox qeyri-dəqiq edə bilər.

İkinci strategiya kifayət qədər əhatəlidir. Firma müxtəlif müəssisələrə bölünür, hər bir müəssisənin öz büdcəsi var. Bu, təxmini məhsuldarlığı və ümumi məhsulu özündə birləşdirən əkin strategiyasının yaradılmasını əhatə edir. Məhsuldarlıq və qiymətlərdən əlavə toxum, gübrə, kimyəvi, əmək və digər daxilolma xərclərini hesablamalıdır. Heyvandarlıq planı hazırlıq baxımından məhsul planına bənzəyir. Yetiştirilən və ya əldə edilən heyvanların məhsuldarlığını proqnozlaşdırmaq lazımdır. Heyvandarlıq əməliyyatları ilə bağlı xərclər, eləcə də həcmlər və qiymətlər daxil olmaqla marketinq səyləri qiymətləndirilməlidir. Heyvandarlıq strategiyası yaxşı düşünülmüş olmalıdır. Məhsul satış qiymətlərinin

müəyyən edilməsi kənd təsərrüfatı proqramı haqqında qərar qəbul etdikdən sonra ən çətin ilkin şərt ola bilər.

Aşağıdakılar həll edilməli olan daha bir neçə problemdir:

- Bitkilərin istifadəsi və yem ehtiyacları;
- təmir və əsaslı xərclər;
- orta və uzun müddətdə aşağı ödənişlərin və ailənin yaşayış xərclərinin proqnozlaşdırılması.

Təchizatın hesablanması, toxum və yem istehlakının hesablanması, məhsuldan istifadə və yem ehtiyaclarının planlaşdırılmasının bir hissəsidir. Mal-qaranın nə qədər yemə ehtiyacı olduğunu bilmək, satmaq üçün nə qədər taxıl və ot qaldığını anlamağa kömək edə bilər. O, həmçinin yem ehtiyaclarını ödəmək üçün tədarükün alınmasını tələb edən yem və ya taxıl çatışmazlığını aşkar etməyə kömək edəcəkdir.

İstehsalçılar üçün kapitalın dəyişdirilməsi və təmir strategiyasının olması çox vacibdir. Maşınların, avadanlıqların və ya binaların xarab olmasını və şirkət onları dəyişdirmək məcburiyyətində qalana qədər gözləmək əvəzinə, dəyişdirmə cədvəli hazırlanmalıdır. Zəif gəlirə görə əvəzetmənin mümkün olmadığı illər ola bilər, lakin uzun müddət ərzində kapitalın dəyişdirilməsini planlaşdırmaq çox vacibdir. Kapitalın dəyişdirilməsini planlaşdırmaqla və əvəzedici ehtiyata müntəzəm, illik ödənişlər etməklə, dəyişdirmə ilində böyük xərclərdən qaçınmaq. Pul vəsaitlərinin hərəkəti büdcəsi növbəti istehsal ili üçün planlaşdırılan əsaslı satınalma və təmir işlərini nəzərə almalıdır.

Borclar, büdcə tərtib edərkən nəzərə alınmalı olan digər əsas amildir. Dəyişən faiz dərəcəsi strukturu olan kreditlər üçün bu aspekti hesablamaq çətin ola bilər. Əgər bu il kapital aktivləri almağı və onları maliyyələşdirməyi planlaşdırırsınızsa, kredit ödənişləri pul vəsaitlərinin hərəkətini planlaşdırmağınıza daxil edilməlidir. Hazırlayıcı öz borcunun ödənilməsi cədvəllərini proqnozlaşdırdıqda, kreditorlar ona dəstək ola biləcəklər.

Nəhayət, hamı kimi əkinçi ailələr də gündəlik xərclərini büdcədən ayırmalıdırlar. Qeyri-fermer ailələri kimi təsərrüfat ailələrinin təhsil, yemək, geyim, mənzil, kommunal və digər xərcləri var. Pul vəsaitlərinin hərəkətinin planlaşdırılması prosedurunun bu hissəsi nəzərdən qaçırılmamalıdır. Bu element digər komponentlər üçün büdcə tərtibatı ilə eyni dərəcədə diqqəti cəlb etməlidir.

Proqnozlaşdırılan mənfəət və zərər haqqında hesabat üçün gəlir və xərclərin proqnozlaşdırılması pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın digər əsas istifadəsidir. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat mənfəət və ya zərəri göstərmədiyi üçün proforma pul vəsaitlərinin hərəkətini proforma gəlir hesabatı ilə əlaqələndirmək çox vacibdir. Bu strategiya qiymətlərin, gəlirlərin, xərclərin və digər amillərin gözlənilməzliyi səbəbindən çətindir. Bu bilinməyənlər haqqında bir sıra fərziyyələr və ya təxminlər etmək çox vacibdir. Optimist perspektivə, status-kvoya və pessimist baxışa əsaslanan bir neçə fərqli fərziyyədən istifadə etmək inanılmaz dərəcədə dəyərli olardı. Həmçinin, müəssisəyə ödənilməli olan hər hansı xərclər müəyyən edilməlidir. Mənfəət və zərər haqqında hesabatda inventarların hərəkəti və amortizasiya haqqında məlumatlar da olmalıdır. Mənfəət və zərər hesabatı pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat olmadan tam olmaz.

İstehsalçılar yeni biznes təşəbbüslərini araşdırırlarsa, pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat pul vəsaitlərinin hərəkətinə təsirini təhlil etmək üçün istifadə olunacaq. Biznes əlavə edilərsə, düzəlişlər edilərsə və ya çıxarılsa, cari gəlir və xərclərin axını pozulacaq. Təsərrüfat biznesi inkişaf etdikcə pul vəsaitlərinin hərəkətini proqnozlaşdırmaq bacarığı əməliyyatların idarə edilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə kömək edir.

Kənd təsərrüfatı istehsalçıları maliyyə profisitlərini effektiv şəkildə idarə etməlidirlər. Nağd pul profisiti varsa, bu qısamüddətli aktivləri pul bazarının qiymətli kağızlarına investisiya etməkdən qorxmaq olar. Nağd pul profisiti yarandıqda istehsalçılar öz maliyyə imkanlarından istifadə etməlidirlər. Bu pullardan qazanılan faizlər şirkətin ümumi maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edəcək.

Planlama olmaması səbəbindən uğursuz olan plan, uğursuz olacaq bir plandır. Əsas mənfəət anlayışı sadə olsa da, uzunmüddətli kənd təsərrüfatı əməliyyatında rentabelliğin təmin edilməsi ciddi planlaşdırma tələb edir. Sadə dillə desək, mənfəət zamanla birinin gəlirinin xərclərini üstələməsidir. Diqqətli planlaşdırma kənd təsərrüfatı şirkətinizdə qazanc əldə edə biləcəyinizə zəmanət verməyə də, şansınızı artırır. Bu bələdçi təsərrüfat gəlirliliyinin ölçülməsi və planlaşdırılmasına dair ümumi məlumatı, həmçinin kömək edə biləcək əlavə məlumatlara keçidləri verir.

Baxmayaraq ki, bu cür dəyişikliklər gəlirliliyi artırma bilər, bu məqalədə kənd təsərrüfatı istehsal proseslərinin necə təkmilləşdirilməsi barədə minimal müzakirələr aparılacaqdır. Təsərrüfatın istehsal xərclərinin başa düşülməsinin zəruriliyi ilə bağlı müzakirə aparılsa da, xüsusi məhsullar və istehsal prosedurları müzakirə edilmir.

3.3. Aqrar sektorda risklərin azaldılması üçün maliyyə alətlərinin təkmilləşdirilməsi

Kənd təsərrüfatında risklərin azaldılması üçün maliyyə alətlərinin təkmilləşdirilməsi kənd təsərrüfatı sektorunun sabitliyi və inkişafı üçün çox vacibdir. Kənd təsərrüfatında riskləri azaltmaq üçün maliyyə alətlərini təkmilləşdirməyin bir neçə yolu var:

1. Gəlirlərin sabitləşdirilməsi Proqramları: Gəlirlərin sabitləşdirilməsi proqramları aşağı bazar qiymətlərini və ya məhsul itkilərini kompensasiya etməklə fermerləri proqnozlaşdırıla bilən gəlirlə təmin edə bilər. Bu proqramlar fermerlərin gəlirlərini müəyyən həddən artıq sabitləşdirmək və bununla da gəlir dəyişkənliyini azaltmaq üçün hazırlana bilər. Hökumətlər bu cür proqramlar yaratmaq və onların düzgün həyata keçirilməsini təmin etmək üçün maliyyə institutları ilə əməkdaşlıq edə bilərlər.

Gəlirlərin sabitləşdirilməsi proqramları fermerlərin dəstəklənməsində və gözlənilməz bazar qiymətləri və məhsul itkiləri ilə bağlı maliyyə risklərinin azaldılmasında mühüm rol oynayır. Fermerlərə aşağı bazar qiymətləri və ya məhsul

çatışmazlığını kompensasiya etməklə, bu proqramlar gəlir dəyişkənliyini azaldan proqnozlaşdırıla bilən gəlir təmin etməyi hədəfləyir. Bu sabitlik fermerlər üçün öz əməliyyatlarını planlaşdırmaq, avadanlıq və girişlərə sərmayə qoymaq və xarici iqtisadi qeyri-müəyyənliklər qarşısında öz dolanışıqlarını davam etdirmək üçün vacibdir.

Gəlirlərin sabitləşdirilməsi proqramlarının uğurla həyata keçirilməsi üçün hökumətlər və maliyyə institutları arasında əməkdaşlıq çox vacibdir. Hökumətlər bu proqramları effektiv şəkildə tərtib etmək və idarə etmək üçün lazımı siyasət çərçivəsini və maliyyə resurslarını təmin edə bilirlər. Onlar uyğunluq meyarlarını müəyyən edə, kompensasiya səviyyəsini müəyyən edə və vəsaitlərin müvafiq şəkildə ayrılmasını təmin edə bilirlər. Digər tərəfdən, maliyyə institutları bu proqramları dəstəkləyən möhkəm maliyyə mexanizmlərini inkişaf etdirmək üçün risklərin qiymətləndirilməsi və idarə olunması sahəsində öz təcrübələrini təqdim edə bilirlər. Hökumətlər və maliyyə institutları birgə işləməklə fermerlərin gəlirlərini qoruyan və kənd təsərrüfatı sektorunun uzunmüddətli sabitliyinə töhfə verən dəstəkləyici ekosistem yarada bilirlər.

Gəlirlərin sabitləşdirilməsi proqramlarının faydaları fərdi fermerdən kənara çıxır. Bu proqramlar kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün təhlükəsizlik şəbəkəsi təmin etməklə, onların sektorda davamlı iştirakını təmin etməklə ərzaq təhlükəsizliyinin qorunmasına kömək edə bilər. Gəlir dəyişkənliyini azaltmaqla fermerlərin əkinçilikdən əl çəkmələri və ya alternativ dolanışıq vasitələrinə keçməsi ehtimalı az olur ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsuldarlığının azalmasına səbəb ola bilər. Bundan əlavə, fermerlər üçün sabit gəlirlər kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin davamlı axınını saxlamaqla və yerli iqtisadiyyatları stimullaşdırmaqla iqtisadi artıma və kəndlərin inkişafına töhfə verir. Gəlirlərin sabitləşdirilməsi proqramlarını həyata keçirməklə hökumətlər əhalinin sabit və təhlükəsiz ərzaq təminatını təmin etməklə yanaşı, fermerlərin dolanışıqlarını təmin edən davamlı kənd təsərrüfatı sektorunu inkişaf etdirə bilər.

2. Əmtəə birjalari və fyuçers bazarları: Yaxşı işləyən əmtəə birjalari və fyuçers bazarları kənd təsərrüfatı mallarının ticarəti və hedcinqi üçün platforma təmin

etməklə fermerlərə qiymət risklərini idarə etməyə kömək edə bilər. Bu bazarlarda likvidliyin artırılması, şəffaflığın artırılması və əməliyyat xərclərinin azaldılması kimi təkmilləşdirmələr onları fermerlər üçün daha əlçatan və effektiv risk idarəetmə alətləri edə bilər.

Əmtəə birjalrı və fyuçers bazarları fermerlərə kənd təsərrüfatı malları ilə bağlı qiymət risklərini idarə etmək imkanı verməkdə mühüm rol oynayır. Bu bazarlar fermerlərin ticarət edə biləcəyi və məhsullarını hedcinq edə biləcəyi bir platforma təqdim edir, onlara qiymətləri bağlamaq və qiymət dəyişkənliyindən qorunmaq imkanı verir. Fermerlər fyuçers müqavilələri bağlamaqla, qiymət dəyişkənliyi riskini azaldaraq və daha sabit gəliri təmin edərək, öz malları üçün əvvəlcədən müəyyən edilmiş qiymət təyin edə bilərlər. Qiymət risklərini idarə etmək bacarığı fermerlərə təkcə maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmir, həm də onlara istehsal və marketinq strategiyaları ilə bağlı əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə imkan verir.

Əmtəə birjalarında və fyuçers bazarlarında təkmilləşdirmələr fermerlərə qiymət risklərini idarə etməkdə əhəmiyyətli dərəcədə fayda verə bilər. Belə təkmilləşdirmələrdən biri likvidliyin artmasıdır ki, bu da əmtəələrin bazarda asanlıqla alınıb-satılmasına aiddir. Yüksək likvidlik daha səmərəli qiymət aşkarlama mexanizmini təmin edir, bazar manipulyasiyasının təsirini azaldır və dəqiq qiymət siqnalları verir. Təkmilləşdirilmiş şəffaflıq bazarın funksionallığını artıran digər mühüm aspektdir. Fermerlərin əmtəə qiymətləri, tələb və təklif dinamikası və bazar tendensiyaları haqqında etibarlı və aktual məlumat əldə etmək imkanı olduqda, onlar daha məlumatlı qərarlar qəbul edə və qiymət risklərini daha yaxşı idarə edə bilərlər.

Azaldılmış əməliyyat xərcləri həm də əmtəə birjalarının və fyuçers bazarlarının fermerlər üçün əlçatan və effektiv olması üçün çox vacibdir. Aşağı tranzaksiya xərcləri fermerlərə həddindən artıq xərc çəkmədən bu bazarlarda iştirak etməyə imkan verir, risklərin idarə edilməsi alətlərini daha əlverişli və əldə edilə bilən edir. Broker haqları, klirinq xərcləri və tənzimləyici xərclər kimi ticarətlə bağlı xərcləri minimuma endirməklə fermerlər aktiv şəkildə hedcinq fəaliyyətləri ilə

məşğul ola və gəlirlərini mənfi qiymət hərəkətlərindən qoruya bilərlər. Bundan əlavə, əməliyyat xərclərinin azalması bazara daha çox iştirakçı cəlb edə bilər, likvidliyi və ümumi bazar səmərəliliyini artırır.

Yekun olaraq, yaxşı işləyən əmtəə birjalari və fyuçers bazarları fermerlərə kənd təsərrüfatı malları ilə bağlı qiymət risklərini idarə etmək üçün dəyərli imkanlar yaradır. Artan likvidlik, təkmilləşdirilmiş şəffaflıq və azaldılmış əməliyyat xərcləri kimi təkmilləşdirmələr bu bazarları fermerlər üçün daha əlçatan və effektiv edə bilər. Bu risklərin idarə edilməsi alətlərindən istifadə etməklə fermerlər sabit gəlirləri təmin edə, əsaslandırılmış qərarlar qəbul edə və kənd təsərrüfatı bazarındakı qeyri-müəyyənlikləri daha effektiv idarə edə bilərlər.

3. Mikromaliyyə və kənd təsərrüfatı kreditləri: Fermerlərin öz əməliyyatlarına sərmayə qoyması və riskləri effektiv idarə etməsi üçün kreditə çıxış çox vacibdir. Xüsusi olaraq kənd təsərrüfatı üçün uyğunlaşdırılmış mikromaliyyə təşəbbüslərinin genişləndirilməsi, çevik ödəmə şərtləri və münasib faiz dərəcələri fermerlərə riski azaldan təcrübə və texnologiyaları mənimsəmək imkanı verə bilər.

Fermerlərin kənd təsərrüfatı əməliyyatlarını inkişaf etdirmələri və genişləndirmələri üçün kreditə çıxış çox vacibdir. Xüsusilə kənd təsərrüfatına diqqət yetirən mikromaliyyə təşəbbüsləri fermerlərin ehtiyac duyduqları kapitala çıxış imkanlarının artırılmasında mühüm rol oynaya bilər. Mikromaliyyə proqramlarını kənd təsərrüfatı sektorunun unikal ehtiyaclarına və çağırışlarına uyğunlaşdırmaqla maliyyə institutları fermerləri öz fəaliyyətlərinə sərmayə qoymaq, yüksək keyfiyyətli toxum, gübrə və avadanlıq almaq və müasir texnologiyaların mənimsənilməsi üçün lazımi vəsaitlə təmin edə bilər. Kredit əldə etmək fermerlərə məhsuldarlığı artırmağa, məhsul məhsuldarlığını yaxşılaşdırmağa və nəticədə gəlirlərini artırmağa imkan verir.

Çevik ödəmə şərtləri kənd təsərrüfatı mikromaliyyə kreditlərinin digər mühüm aspektidir. Fermerlər gözlənilməz hava şəraiti, bazar dəyişkənliyi və zərərvericilərlə yoluxma kimi ardıcıl gəlir əldə etmək qabiliyyətinə təsir edə biləcək

müxtəlif qeyri-müəyyənliklər və risklərlə üzləşirlər. Çəvik ödəmə cədvəlləri təklif etməklə maliyyə institutları kredit ödənişlərini fermerlərin mövsümi pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə uyğunlaşdırırlar. Bu yanaşma fermerlərin gəlir dövrlərinə uyğun gəlməyən sərt ödəmə strukturları ilə yüklənməməsini təmin edir. Bu, məhsul yığımı mövsümündən sonra kimi yüksək pul vəsaitlərinin hərəkəti dövründə onlara kreditləri qaytarmağa imkan verir və borcun ödənilməməsi riskini azaldır.

Kənd təsərrüfatı mikromaliyyə kreditlərinin davamlılığını və əlçatanlığını təmin etmək üçün əgəlabatan faiz dərəcələri vacibdir. Yüksək faiz dərəcələri fermerlərin kreditlərini ödəmək imkanlarına mane ola bilər və onların investisiya və artım potensialını məhdudlaşdırırlar. Maliyyə institutları rəqabətqabiliyyətli faiz dərəcələri təklif etməklə krediti fermerlər üçün daha əlçatan və cəlbədicə edə bilərlər. Bu, onları tez-tez həddindən artıq yüksək faiz dərəcələri tələb edən qeyri-rəsmi kreditlərə müraciət etməkdənsə, rəsmi maliyyə institutlarından kreditlər axtarmağa sövq edir. Əgəlabatan faiz dərəcələri təkcə kreditləri daha əlverişli etmir, həm də fermerləri kənd təsərrüfatı məhsuldarlığını və gəlirliliyini artırmaqla riskləri azaldan təcrübə və texnologiyalara sərmayə qoymağa həvəsləndirir.

Xülasə, çəvik ödəmə şərtləri və münasib faiz dərəcələri ilə birlikdə kənd təsərrüfatı üçün xüsusi hazırlanmış mikromaliyyə təşəbbüslərinin genişləndirilməsi fermerlərə transformativ təsir göstərə bilər. Kredit əldə etmək onlara öz əməliyyatlarına investisiya qoymağa, müasir texnologiyaları mənimsəməyə və riskləri effektiv idarə etməyə imkan verir. Fermerləri lazımi maliyyə resursları ilə təmin etməklə kənd təsərrüfatı mikromaliyyəsi onlara məhsuldarlığı artırmaq, gəlirləri artırmaq və kənd təsərrüfatının davamlı inkişafına töhfə vermək imkanı verir.

4. Kənd təsərrüfatı törəmələri: Opsionlar və svoplar kimi kənd təsərrüfatı törəmələrinin inkişafı fermerlərə və aqrobizneslərə əlavə risklərin idarə edilməsi alətləri təklif edə bilər. Bu törəmələr fermerlərə qiymətləri bağlamağa, əlverişsiz hava şəraitindən qorunmağa və ya valyuta risklərini idarə etməyə kömək edə bilər. Bu törəmələrin müvafiq qaydada

tənzimlənməsini və bütün miqyaslı fermerlər üçün əlçatan olmasını təmin etmək vacibdir.

Opsionlar və svoplar kimi kənd təsərrüfatı törəmələri fermerləri və aqrobiznesləri əsas risk idarəetmə alətləri ilə təmin etmək üçün əhəmiyyətli potensiala malikdir. Bu maliyyə alətləri kənd təsərrüfatı sektorunun iştirakçlarına qiymət dəyişkənliyini azaltmağa, əlverişsiz hava şəraitindən hedcinq etməyə və valyuta risklərini idarə etməyə imkan verir. Kənd təsərrüfatı məhsullarını inkişaf etdirmək və tətbiq etməklə, fermerlər məhsullarının qiymətlərini bağlaya, özlərini bazarın dəyişməsindən qoruya və sabit gəlirləri təmin edə bilirlər. Üstəlik, bu törəmələr əlverişsiz iqlim şəraiti səbəbindən dəymiş itkiləri kompensasiya etmək üçün bir vasitə təqdim etməklə, fermerlərə gözlənilməz hava şəraiti və təbii fəlakətlərdə naviqasiya etməyə imkan verir. Bundan əlavə, onlar beynəlxalq bazarlarla işləyərkən yaranan valyuta risklərini idarə etmək üçün həll yolu təklif edir, fermerlərə valyuta dalğalanmalarından qorunmağa və rəqabət qabiliyyətini qorumağa imkan verir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının inkişafı və əlçatanlığı kənd təsərrüfatı sektorunun sabitliyinə və gəlirliliyinə dərin təsir göstərə bilər. Qiymət, hava və valyuta risklərini effektiv idarə etməklə fermerlər öz dolanışıqlarını təmin edə və istehsal və marketinq strategiyaları ilə bağlı əsaslandırılmış qərarlar qəbul edə bilirlər. Bundan əlavə, risklərin idarə edilməsi alətlərinin mövcudluğu kənd təsərrüfatı sektoruna investisiya cəlb edə bilər, çünki investorların yaxşı tənzimlənən törəmə alətləri olan bazarlarda iştirak etmək ehtimalı daha yüksəkdir. Nəhayət, möhkəm və inklüziv kənd təsərrüfatı törəmələri bazarı həm fərdi fermerləri, həm də daha geniş iqtisadiyyatı dəstəkləməklə kənd təsərrüfatı sənayesinin ümumi dayanıqlığına və davamlılığına töhfə verə bilər.

5. Bilik və bacarıqların gücləndirilməsi: Maliyyə savadlılığının təkmilləşdirilməsi və fermerlərə risklərin idarə edilməsi strategiyaları üzrə təlim proqramlarının təqdim edilməsi onların mövcud maliyyə alətlərindən səmərəli istifadə etmək bacarıqlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Dövlət

qurumlarının, maliyyə institutlarının və kənd təsərrüfatının genişləndirilməsi xidmətlərinin cəlb olunduğu birgə səylər təhsil və dəstəyin təmin edilməsində mühüm rol oynaya bilər.

Fermerlər arasında maliyyə savadlılığının yüksəldilməsi onların ümumi maliyyə rifahı və uğurları üçün çox vacibdir. Bir çox fermerlər mürəkkəb maliyyə anlayışlarını başa düşməkdə və onlar üçün mövcud olan müxtəlif maliyyə alətləri arasında naviqasiya etməkdə çətinliklərlə üzləşirlər. Təlim proqramları və təhsil resursları təqdim etməklə fermerlər risklərin idarə edilməsi və maliyyə planlaşdırması ilə bağlı əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək üçün lazımi bilik və bacarıqlar əldə edə bilərlər. Bu proqramlar kənd təsərrüfatı sektoruna xas büdcə, qənaət, investisiya strategiyaları, kreditlərin idarə edilməsi və sığorta variantları kimi mövzuları əhatə edə bilər. Təkmil maliyyə savadlılığı ilə fermerlər öz maliyyə resurslarını optimallaşdırma, riskləri effektiv şəkildə azalda, böyümə və davamlılıq imkanlarından yararlanma bilərlər.

Maliyyə savadlılığı təşəbbüslərinin və potensialın artırılması proqramlarının uğuru üçün dövlət qurumları, maliyyə institutları və kənd təsərrüfatının genişləndirilməsi xidmətlərinin cəlb olunduğu birgə səylər vacibdir. Hökumət orqanları kənd yerlərində maliyyə təhsilini təşviq etmək üçün resurslar ayıra, siyasətlər qura və dəstəkləyici tənzimləyici mühit yarada bilər. Maliyyə institutları uyğunlaşdırılmış maliyyə məhsulları və xidmətləri təklif etməklə, eləcə də təlim proqramlarını həyata keçirmək üçün kənd təsərrüfatı təşkilatları ilə əməkdaşlıq etməklə öz töhfəsini verə bilər. Fermerlərə mühüm texniki yardım və biliklərin yayılmasını təmin edən kənd təsərrüfatının genişləndirilməsi xidmətləri maliyyə savadlılığını onların mövcud proqramlarına inteqrasiya edə bilər. Bu maraqlı tərəflər öz təcrübələrini və resurslarını birləşdirməklə fermerlərin maliyyə imkanlarının yaradılmasında hərtərəfli dəstək almasını təmin edə bilərlər.

Təkmilləşdirilmiş maliyyə savadlılığının və potensialın gücləndirilməsinin faydaları fərdi fermerləri də əhatə edir. Fermerlər maliyyə alətlərindən səmərəli istifadə etmək üçün lazımi bacarıqlarla təchiz olduqda, bu, kənd təsərrüfatı

sektorunun ümumi dayanıqlığına və sabitliyinə töhfə verə bilər. Maliyyə cəhətdən savadlı fermerlər hava, bazar dəyişkənliyi və gözlənilməz hadisələrlə bağlı riskləri idarə etmək, zəifliyi azaltmaq və uzunmüddətli davamlılığı artırmaq üçün daha yaxşı təchiz olunublar. Bundan əlavə, bu təşəbbüslər kredit və investisiya imkanlarına çıxışın artmasına, kənd icmalarında kənd təsərrüfatı innovasiyalarının, məhsuldarlığın və iqtisadi artımın təşviqinə səbəb ola bilər. Nəhayət, biliklərin ötürülməsi və potensialın yaradılması sahəsində birgə səylər fermerləri gücləndirə və möhkəm və inklüziv kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatının inkişafına töhfə verə bilər.

6. Dövlət-Özəl tərəfdaşlığı: Hökumətlər, maliyyə institutları və özəl sektor qurumları arasında əməkdaşlıq kənd təsərrüfatı risklərinin idarə edilməsində innovasiyaları təşviq edə bilər. Resursları və təcrübəni birləşdirərək, bu tərəfdaşlıqlar xüsusi regional problemləri həll edən və kənd təsərrüfatında risklərin azaldılmasını təkmilləşdirən fərdiləşdirilmiş maliyyə alətlərini inkişaf etdirə və təqdim edə bilər.

Dövlət-özəl tərəfdaşlığı hökumətləri, maliyyə institutlarını və özəl sektor qurumlarını bir araya gətirərək kənd təsərrüfatı risklərinin idarə edilməsində innovasiyaların təşviqində mühüm rol oynayır. Bu əməkdaşlıqlar müxtəlif maraqlı tərəflərdən qaynaqların, biliklərin və təcrübənin birləşdirilməsinə imkan verir və fərdiləşdirilmiş maliyyə alətlərinin inkişafına gətirib çıxarır. Xüsusi regional problemləri həll etməklə, PPP-lər kənd təsərrüfatında risklərin azaldılmasını yaxşılaşdırmağa kömək edir, fermerlərə və daha geniş kənd təsərrüfatı sektoruna fayda verir.

Kənd təsərrüfatı risklərinin idarə edilməsində dövlət-özəl tərəfdaşlığının əsas üstünlüyü müxtəlif təcrübə və resurslara çıxışdır. Hökumətlər, maliyyə institutları və özəl sektor qurumlarının hər biri masaya unikal perspektivlər və imkanlar gətirir. Hökumətlər tənzimləyici çərçivələr, siyasət dəstəyi və məlumatlara və tədqiqatlara çıxış təmin edə bilər. Maliyyə institutları öz maliyyə təcrübələrini, risklərin qiymətləndirilməsi modellərini və kapitala çıxışı təmin edirlər. Özəl sektor qurumları, o cümlədən aqrobiznes və texnologiya şirkətləri innovasiya, bazar

bilikləri və praktik həllər gətirir. Bu resursları və təcrübəni birləşdirərək, dövlət-özəl tərəfdaşlığı hava ilə bağlı fəlakətlər, bazar dəyişkənliyi və ya məhsul çatışmazlığı kimi xüsusi kənd təsərrüfatı risklərinə cavab verən uyğunlaşdırılmış maliyyə alətləri hazırlaya bilirlər.

Dövlət-özəl tərəfdaşlığı həm də əməkdaşlığı və bilik mübadiləsini təşviq etməklə innovasiyaları təşviq edir. Müxtəlif maraqlı tərəflər əməkdaşlıq etdikdə, risklərin idarə edilməsində yenilikçi yanaşmalar hazırlamaq üçün kollektiv fikir və təcrübələrindən istifadə edə bilirlər. Məsələn, maliyyə institutları kənd təsərrüfatı risklərini daha dəqiq qiymətləndirmək və qiymət vermək üçün qabaqcıl məlumat analitikasından və modelləşdirmə üsullarından istifadə edə bilirlər. Texnologiya şirkətləri risklərin idarə edilməsi proseslərinin səmərəliliyini və şəffaflığını artıran rəqəmsal alətlər və platformalar təqdim edə bilər. Birgə işləməklə, PPP-lər kənd təsərrüfatı risklərinin idarə edilməsində irəliləyişə təkan verərək, bu innovativ həllərin qəbulunu asanlaşdırırlar.

Bundan əlavə, dövlət-özəl tərəfdaşlığı kənd təsərrüfatında risklərin idarə edilməsi təşəbbüslərinin genişlənməsinə və davamlılığına imkan verir. Hökumətlər tez-tez resurs məhdudiyyətləri ilə üzləşirlər ki, bu da geniş miqyaslı risklərin idarə edilməsi proqramlarını müstəqil şəkildə həyata keçirməyi çətinləşdirir. Özəl sektor qurumları və maliyyə institutları ilə tərəfdaşlıq etməklə hökumətlər əlavə resurslardan və təcrübədən istifadə edə bilər, bununla da risklərin idarə edilməsi təşəbbüslərini daha etibarlı və effektiv edə bilirlər. Tərəfdaşlığın uğuru bütün maraqlı tərəflərin öhdəliyindən və töhfələrindən asılı olduğundan dövlət-özəl tərəfdaşlığı həm də ortaq hesabatlılıq yaradır. Bu əməkdaşlıq yanaşması uzunmüddətli davamlılığı təşviq edir və hətta konkret layihə və ya proqramlar başa çatdıqdan sonra kənd təsərrüfatında risklərin azaldılması səylərinin davam etdirilməsini təmin edir.

Yekun olaraq qeyd etmək ki, dövlət-özəl tərəfdaşlığı kənd təsərrüfatı risklərinin idarə edilməsində innovasiyaların təşviqində mühüm rol oynayır. Hökumətlərdən, maliyyə institutlarından və özəl sektor qurumlarından resurslar, təcrübə və bilikləri birləşdirərək, dövlət-özəl tərəfdaşlığı xüsusi regional problemləri həll edən

fərdiləşdirilmiş maliyyə alətlərini inkişaf etdirə və təqdim edə bilər. Bu tərəfdaşlıqlar kənd təsərrüfatı risklərinin idarə edilməsində irəliləyişə təkan verərək əməkdaşlığı, bilik mübadiləsini və innovasiyanı təşviq edir. Bundan əlavə, dövlət-özəl tərəfdaşlığı risklərin idarə edilməsi təşəbbüslərinin miqyasını və davamlılığını artırır və onları kənd təsərrüfatı sektorunda dayanıqlığın artırılması üçün vacib edir.

Bu maliyyə alətlərini davamlı kənd təsərrüfatı təcrübələri, diversifikasiya və erkən xəbərdarlıq sistemləri kimi digər risklərin idarə edilməsi strategiyaları ilə birləşdirmək vacibdir. Bu yanaşmaları inteqrasiya etməklə fermerlər dayanıqlılıq yarada, dolanışıq vasitələrini qoruya və bütövlükdə kənd təsərrüfatı sektorunun sabitliyinə töhfə verə bilərlər.

Nəticə

Yekun olaraq, aqrar sektorda risklərin idarə edilməsi diqqətlə nəzərdən keçirilməsini və həyata keçirilməsini tələb edən mühüm aspektdir. Bu dissertasiya mövzusu əkinçilik əməliyyatlarının davamlılığını və gəlirliliyini təmin etmək üçün kənd təsərrüfatında risklərin effektiv idarə olunmasının əhəmiyyətinə işıq salmışdır.

Dissertasiya işində kənd aqrar sektorda müxtəlif risk faktorları, o cümlədən hava ilə bağlı risklər, bazarın dəyişməsi, zərərvericilər və xəstəliklər, siyasət və tənzimləyici risklər müəyyən edilmişdir. Bu risklərin nəticələri dağıdıcı ola bilər, məhsul itkisinə, maliyyə itkilərinə və hətta kənd təsərrüfatı müəssisələrinin iflasına səbəb ola bilər.

Sığorta məhsullarının istifadəsi, məhsulların və bazarların şaxələndirilməsi, dəqiq kənd təsərrüfatı texnikasının tətbiqi və erkən xəbərdarlıq sistemlərinin tətbiqi daxil olmaqla, effektiv risklərin idarə edilməsi strategiyaları müzakirə edilib. Bu strategiyalar fermerlərin davamlılığını və dəyişən şəraitə uyğunlaşmaq qabiliyyətini təkmilləşdirməklə riskləri azaltmağa və idarə etməyə kömək edə bilər.

Bundan əlavə, kənd təsərrüfatında risklərin idarə edilməsinin dəstəklənməsində hökumət siyasətləri və institutlarının rolu vurğulanmışdır. Effektiv siyasət çərçivələri, risklərin bölüşdürülməsi mexanizmləri və maliyyə dəstəyi proqramları fermerlərə risklərin idarə edilməsində və daha dayanıqlı kənd təsərrüfatı sektorunun qurulmasında köməklik etməkdə mühüm rol oynaya bilər.

Kənd təsərrüfatında risklərin azaldılması üçün maliyyə alətlərinin təkmilləşdirilməsi kənd təsərrüfatı sektorunun sabitliyi və inkişafı üçün çox vacibdir. Bu səbəbdən dissertasiya işində aqrar sektorda riskləri azaltmaq üçün maliyyə alətlərini təkmilləşdirmək üçün bəzi təkliflər verilmişdir.

- Gəlirlərin sabitləşdirilməsi proqramları
- Əmtəə birjalrı və fyuçers bazarları
- Mikromaliyyə və kənd təsərrüfatı kreditləri
- Kənd təsərrüfatı törəmələri:
- Bilik və bacarıqların gücləndirilməsi

- Dövlət-Özəl tərəfdaşlığı:

Kənd təsərrüfatında risklərin azaldılması strategiyalarının təkmilləşdirilməsi kənd təsərrüfatı sistemlərinin sabitliyini və dayanıqlığını təmin etmək də çox vacibdir. Effektiv risklərin idarə edilməsi üsullarını tətbiq etməklə fermerlər iqlim dəyişikliyi, zərərvericilər və xəstəliklər, bazarın dəyişməsi və təbii fəlakətlər kimi müxtəlif amillərin təsirini azalda bilər. Burada nəzərə alınmalı bəzi əsas strategiyaların tətbiqində dissertasiya işində araşdırmış və təkliflər verilmişdir.

- Diversifikasiya strategiyası:
- İqlim-ağıllı kənd təsərrüfatı strategiyası:
- Sığorta və maliyyə alətləri strategiyası
- İnformasiya və texnologiya strategiyası
- İnfrastrukturun inkişafı strategiyası

Ümumilikdə, bu dissertasiya aqrar sektorda risklərin idarə edilməsinə dair hərtərəfli anlayışı təmin etmişdir. Burada fermerlərin üzləşdiyi risklərin çoxşaxəli xarakterini və bu riskləri azaltmaq və idarə etmək üçün proaktiv və vahid yanaşmanın qəbul edilməsinin vacibliyini nümayiş etdirilir. Effektiv risklərin idarə edilməsi strategiyalarını həyata keçirməklə fermerlər getdikcə qeyri-müəyyən və dəyişkən kənd təsərrüfatı mühitində əməliyyat səmərəliliyini, gəlirliliyini və uzunmüddətli davamlılığını artırabilir.

Ədəbiyyat siyahısı

“Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir

1. Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Bakı şəhəri, 16 aprel 2014-cü il
2. “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı
3. Abasov İ.D. Azərbaycanın və dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı, Şərq-Qərb nəşriyyatı Evi, 2013, 732 s. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, ARDSK, 2021
4. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, ARDSK, 2021 7. Azərbaycanın milli hesabları, ARDSK, 2020
5. Azərbaycanın xarici ticarət, ARDSK, 2021 9. Azərbaycanın sənayesi, ARDSK, 2021
6. Əliyev A.V, Ümumdünya ticarət təşkilatının Azərbaycan kənd təsərrüfatının iqtisadi inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi, avtoref Gəncə, 2015, 26 s
7. Əliyev N.E., Kənd təsərrüfatının makroiqtisadi tənzimlənməsi və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri, avtoref, Bakı, 2012, 22 s
8. Əliyev Ə.İ. Qlobal perspektivlər kontekstində Azərbaycan sənayesinin inkişafı və onun statistik monitorinqinin bəzi məsələləri, “Audit” jurnalı, BBU, №3, 2015, səh. 3-7
9. Fərhadı P.O. Ərzaq məhsulları bazarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları, “Audit” jurnalı, BBU, №3, 2016, səh. 40-43 137
10. Kazımlı X, Quliyev İ İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi. Dərs vəsaiti. Bakı: “İqtisad Universiteti”, Bakı 2011. 187 s.
11. Qasimova E.A. Kənd təsərrüfatı sahələrinin kommersiya bankları tərəfindən kreditləşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi, Bakı 2018, 109s.

12. Quliyev İ.Q. Aqrar istehsalın səmərəliliyin yüksəldilməsində qiymət tənzimləməsinin rolu, Bakı 2017, 150 s.
13. Qurbanlı M.Ə, “Kənd təsərrüfatının maliyələşdirilməsi və onun auditinin aparılması istiqamətləri”, Bakı 2017, 117 s.
14. Quliyev E.A. Aqrar iqtisadiyyat, Ali məktəblər üçün dərslik, Bakı, 2015, 320 s.
15. Qəmbərova R.M. Daxili ərzaq bazarının qorunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, avtoref. Gəncə, 2015, 25 s
16. Həsənov A. F. Aqrar sahədə qiymət mexanizminin spesifik xüsusiyyətləri, Az.ETKTI və TI, elmi Əsərləri 2013/1 səh.32-26
17. Həsənov İ.X. “Xidmət sferasında maliyyə risklərinin təhlili metodikası və onun təkmilləşdirilməsi”, Bakı 2016, 83s.
18. Hüseynov M.M. Xarici təcrübədə innovasiyaların tətbiqinin bazar mexanizmləri xüsusiyyətləri, AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası 2015 (mart-aprel), səh.41-45
19. Heydərov X.B, Aqrar sahədə sosial-iqtisadi idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, avtoref, Bakı, 2016, 27 s
20. Hüseynova A.D. Azərbaycanda innovasiya potensialının idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi, i.e.d. prof, avtoref, Bakı, 2015, 42 s
21. Kənd təsərrüfatı müəssisələlərinin və fərdi sahibkar təsərrüfatlarının əsas iqtisadi göstəriciləri, ARDSK, 2021
22. Mövlamov S. Ərzaq təhlükəsizliyinin statistiki tədqiqi, “Statistika xəbərləri” jurnalı, №1, 2017, səh. 54-61 Yaqubov S.M. Sosial-iqtisadi tərəqqidə innovasiya potensialından səmərəli istifadənin təhlili və qiymətləndirilməsi, Audit jurnalı, №4, 2014, səh. 3-6

Rus dilində

23. Абдуллоев А. А. Региональные особенности становления и развития аграрного предпринимательства, дисс. канд. экон. наук, Душанбе, 2016, 178 с.

24. Аграрная политика современной России: научно-методологические аспекты и стратегия реализации. - М.: ВИАПИ имени А.А. Никонова: «Энциклопедия российских деревень», 2015, 518 с.
25. Абакарова Р. Ш. Роль аграрной политики в обеспечении продовольственной безопасности России, Теория и практика общественного развития, №11, 2015, стр. 104-105
26. Анохина М. Е. Конкурентоспособность отечественного АПК: проблемы, решения, Экономические науки, Экономика и управление народным хозяйством, № (1)34, 2016, стр. 51-57
27. Антонова Т. И. Управление развитием сельского хозяйства региона на основе совершенствования экономического мониторинга дисс. канд. экон. наук, Волгоград, 2014
28. Антамошкина Е.Н. О содержании и актуальных направлениях аграрной политики // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 3, Экономика. Экология. 2012. № 1 (20). С. 187-192.
29. Антамошкина Е.Н. Аграрная политика и продовольственная безопасность России // Экономика и менеджмент инновационных технологий. №6, 2016. [Электронный ресурс]. URL: <http://ekonomika.snauka.ru/2013/06/2469> (дата обращения: 26.05.2017).
30. Асанова А.А., Сеиткожиева М.У. Концептуальные основы повышения конкурентоспособности перерабатывающей промышленности АПК Кыргызской Республики, Вестник КРСУ. Том 14. № 8, 2014, стр. 9-12
31. Алиев Р. Государственное регулирование импорта и экспорта в аграрной сфере Азербайджанской Республики, АПК: экономика, управление. №6, 2011. стр. 79-83
32. Андреевна М.В. Эволюция государственной поддержки сельского хозяйства: зарубежный опыт, рекомендации для России, дисс. канд. экон. наук, Екатеринбург, 2014

- 33.Алиев, Р. Государственное регулирование импорта и экспорта в аграрной сфереАзербайджанской Республики // АПК:экономика, управление. №6, 2011, стр. 79-83

İnglis dilində

- 34.Alston J.M. The Benefits from Agricultural Research and Development, Innovation, and Productivity Growth. OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers,2010.
- 35.Rayner A. J., Ingersent K. A., Hine R. C. Agriculture in the Uruguay Round: An Assessment // The Economic Journal. 1993. № 103. P.1513.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ CƏDVƏLLƏRİN SİYAHISI

Cədvəl 1 Təsərrüfat kateqoriyaları üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu.....	31
Cədvəl 2 Ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi.....	33
Cədvəl 3 Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı.....	35

İSTİFADƏ OLUNMUŞ QRAFİKLƏRİN SİYAHISI

Qrafik 1. 2012-2022 ci illərdə iqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiya.....	18
Qrafik 2. Təsərrüfat kateqoriyaları üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu.....	32
Qrafik 3. Ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi.....	34
Qrafik 4. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı.....	36

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ŞƏKİLLƏRİN SİYAHISI

Şəkil 1. İqtisadi riskin funksiyaları.....	8
Şəkil 2. Riskin növləri.....	9
Şəkil 3. Aqrar inkişafın əsas meyarları	13
Şəkil 4. Maliyyə risklərinin növləri	20
Şəkil 5. Maliyyə risklərinin azaldılmasının yolları.....	23